

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ**

əlyazması hüququnda

SEYMUR VASİF OĞLU TALİBOV

**REGIONAL ENERJİ TƏHLÜKƏSİZLİYİNİN
BEYNƏLXALQ-HÜQUQİ PROBLEMLƏRİ**

İXTİSAS: 5603.01 – “Beynəlxalq hüquq; insan hüquqları”

**Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq
üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın**

A V T O R E F E R A T I

BAKİ - 2014

Dissertasiya işi Naxçıvan Dövlət Universitetinin “Hüquq fənləri” kafedrasında yerinə yetirilmiş, geniş müzakirə olunaraq əsas müdafiəyə tövsiyə edilmişdir.

Elmi rəhbər:

**hüquq üzrə elmlər doktoru,
professor Ə.İ.ƏLİYEV.**

Rəsmi opponətlər:

**hüquq üzrə elmlər doktoru
R.F.MƏMMƏDOV.
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru
İ.Z.EYVAZOV.**

Aparıcı təşkilat:

**AMEA Fəlsəfə, Sosiologiya və Hüquq
İnstitutunun “Beynəlxalq münasibətlər
və beynəlxalq hüquq” şöbəsi**

Dissertasiya işinin müdafiəsi “_01_” “_04_” 2014-cü il tarixdə saat “___” Bakı Dövlət Universitetinin nəzdində təşkil edilmiş FD.02.013 dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ-1148, Bakı şəhəri, akademik Z.Xəlilov küçəsi, 23, Bakı Dövlət Universiteti, I tədris korpusu, 901 saylı auditoriya.

Dissertasiya işi ilə Bakı Dövlət Universitetinin Elmi kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat “___” “_____” 2014-cü il tarixdə göndərilmişdir.

**FD.02.013 Dissertasiya şurasının elmi
katibi, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru**

Ə.Q.MƏMMƏDOV

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Tədqiqat işinin aktuallığı. Müasir dövrdə Avrasiya regionunda, o cümlədən Xəzər hövzəsində təhlükəsizlik məsələlərinin araşdırılması hər bir region dövlətinin xarici siyasətinin formalaşdırılması baxımından olduqca əhəmiyyətli bir məsələdir. Dünyada baş vermiş dəyişikliklər Azərbaycan Respublikasının da geosiyasi maraqlarına cavab verə biləcək müstəqil, suveren siyasəti hazırlanmasını tələb edir. Bu zaman xüsusi olaraq qeyd edilməlidir ki, Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyini, ərazi bütövlüyünü, konstitusiyaya quruluşunu, xalqın və ölkənin milli maraqlarını daxili və xarici təhdidlərdən qorumağa yönəlmiş siyasəti formalaşdırmadan onun dayanıqlı inkişafını təmin etmək də mümkün deyildir. Azərbaycan Respublikası müstəqillik qazandıqdan sonra beynəlxalq cəmiyyətin tamhüquqlu və beynəlxalq hüququn müstəqil subyekti kimi əsrlərin sınağından çıxmış ümumbəşəri dəyərlərin üstünlüyünü qəbul edərək demokratik, hüquqi və dünyəvi dövlət quruculuğunu, eyni zamanda bəşər sivilizasiyasının idealları olan azadlığı, insan hüquqları, ədaləti və sülhü özünün inkişaf yolu seçmişdir. Azərbaycan Respublikası, bir tərəfdən, mühüm beynəlxalq təşkilatlara üzv olmuş, əksər beynəlxalq müqavilələrə qoşulmuş, digər tərəfdən isə, bu sahədə mövcud beynəlxalq standartlara uyğun olaraq özünün milli (dövlətdaxili) qanunvericiliyini yaratmışdır. Digər istiqamətlərdə olduğu kimi enerji siyasətinin formalaşması və inkişafı da Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Belə ki, 1993-cü ildə Ümummilli liderin xalqın tələbi ilə yenidən hakimiyyətə qayıdışından sonra dövlətçiliyimizin formalaşması və inkişafının əsası qoyuldu. Hal-hazırda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən dövlətdaxili sferada və beynəlxalq aləmdə aparılan uğurlu fəaliyyət isə dövlətimizin bütün istiqamətlərdə düzgün siyasətini bir daha sübut edir.

Xəzər regionunun geosiyasi və etnosiyasi qanunauyğunluqları regional sabitliyin və təhlükəsizliyin mühüm şərtinə çevrildiyindən bu faktorların öyrənilməsi Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyi istiqamətində həyata keçirilən uğurlu siyasət baxımından xüsusi bir məsələyə çevrilmişdir. Qloballaşma və regional integrasiya prosesləri də Xəzər hövzəsində, buradakı dövlətlərarası, etnik, mədəni və s. sferalardakı münasibətlərə həlledici təsir göstərməkdədir. Bütün bu sferalardakı münasibətlərin tənzimlənməsi başa çatmadan daha bir problem – Xəzərin enerji resurslarının hasilatı, nəqli meydana gəlmişdir.

Orta Asiyanın və Xəzər hövzəsinin zəngin neft-qaz ehtiyatları XXI əsrdə dünya iqtisadiyyatı üçün böyük əhəmiyyət kəsb edəcəyindən həmin resurslara, həmçinin Avrasiyadan ixrac yollarına nəzarət dünya siyasətinin mərkəzi problemlərinə çevrilmişdir¹. Avrasiyada Xəzər regionunun geosiyasi əhəmiyyətinin

getdikcə artması məhz onun yerləşdiyi coğrafi ərazi ilə, zəngin təbii resursları ilə əlaqədardır. Əlverişli coğrafi vəziyyət və zəngin resurslar regional ziddiyyət və qarşıdurmaları da meydana gətirir. Bu baxımdan regional əməkdaşlıq modeli işlənib hazırlanmadan nə region dövlətlərinin ayrı-ayrılıqda, nə də ümumilikdə bölgəni əhatə edən kollektiv təhlükəsizliyin təminatından söhbət gedə bilməz.

Sovet dövlətinin süqutundan sonra yalnız regionun siyasəti xəritəsi dəyişmədi. Bu proses bütün dünyaya təsir etmiş, Xəzər regionunun enerji resursları dünya iqtisadiyyatının resurs bazasını formalaşdırmağa başlamışdır. XX əsrin 90-cı illərinin əvvəlində meydana gələn yeni dövlətlərlə (Azərbaycan Respublikası, Qazaxıstan, Rusiya Federasiyası, Türkmənistan) Xəzər SSRİ-İran məkanından çıxaraq özünəməxsus siyasət yeridən dövlətlərin ərazisinə çevrilmişdir. Bu özünəməxsusluq Xəzərin resurslarının sosial, iqtisadi və d. sahələrdə istifadə edilməsi siyasətində təzahür etməkdədir. Bununla bərabər Xəzərin beynəlxalq hüquqi statusunun müəyyən edilməməsi digər problemlərin, o cümlədən enerji resurslarının hasilatı, nəqli ilə bağlı məsələlərin həllini də zəruri etmişdir. Xəzər regionunun beynəlxalq hüquqi tədqiq edilməsi yaranmış problemlərin birgə həlli istiqamətində mexanizmlərin işlənib hazırlanmasına xidmət edir. Yalnız birgə qaydada işlənmiş mexanizmlər əməkdaşlığı təmin etməklə regional təhlükəsizlik sistemini yarada bilər. Regionda rəqəbət əməkdaşlıq modelinin hazırlanması dövlətlərin, mədəniyyətlərin yaxınlaşması və inkişafına təkan verməlidir.

Regional əməkdaşlığı mürəkkəbləndirən əsas problemlərdən biri ondan ibarətdir ki, siyasətçilər hələ də qonşu dövlətlərdən olan həmkarlarına tərəfdaş kimi deyil, potensial rəqib kimi baxırlar. Bunun da əsas səbəbi Rusiyanın digər dövlətlərə münasibətdə bərabərhüquqlu əməkdaşlıqdan uzaqda olmasıdır. Xüsusən də, Xəzəryanı və qonşu dövlətlərdə Rusiyanın təşəbbüsü və dolayısı iştirakı ilə Ermənistan tərəfindən Avropa-Qafqaz-Asiya beynəlxalq enerji dəhlizinin yaradılmasına maneə olmaq üçün Azərbaycan Respublikasının iyirmi faizdən çox ərazisinin işğalı, Gürcüstan və Azərbaycan Respublikasının ərazisində etnik konfliktlərin formalaşdırılması, separatizmin təşviqi və s. normal əməkdaşlığa ciddi təhdidlərdəndir. “Xəzər hövzəsi enerji resurslarının, o cümlədən Azərbaycan neftinin dünya bazarına çıxarılmasının Ermənistan tərəfindən maneələndirilməsinə dəfələrlə cəhdlər edilmişdir”². Qeyd edilən təhdidlərə baxmayaraq Azərbaycan Respublikası enerji təhlükəsizliyi sferasında regional əməkdaşlıqda balanslaşdırılmış, alternativliyi nəzərdə tutan mexanizmlərə üstünlük verməkdədir. Bu zaman həm ikitərəfli, həm də çoxtərəfli tənzimləmə mexanizmləri diqqəti cəlb edir. İkitərəfli əməkdaşlığın beynəlxalq hüquqi əsasları bir qayda olaraq Müstəqil Dövlətlər Birliyi üzvü olan dövlətlərlə

¹ Coen A. The new Great Game: pipeline politics in Eurasia. – Eurasian studies. Ankara, 1996. Vol. 3, №1, p. 11-15.

² Walde W.T. International Energy Law: Concepts, Context and Players. University of Dundee. Scotland. UK. 2001, p.33.

qurulmaqdadır. Çoxtərəfli əməkdaşlıq isə əsasən strateji maraqları üst-üstə düşən dövlətlərlə həyata keçirilməkdədir. Avropa İttifaqı ilə genişləndirilən əməkdaşlıq xüsusilə qeyd edilməlidir. Belə ki, Avropa İttifaqı ilə “yaşıl enerji”³, “nəqliyyat dəhlizlərinin təhlükəsizliyinin təmin olunması”⁴ və s. məsələlər üzrə əməkdaşlıq Azərbaycan Respublikası üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan Respublikası Xəzər regionunda enerji təhlükəsizliyi sferasında əməkdaşlıqda üstünlük verdiyi məsələlərin yalnız bərabərhüquqlu, beynəlxalq hüquqi vasitələrlə həllinə çalışır. Regional enerji təhlükəsizliyinin təminatında iştirak edərkən Azərbaycan Respublikası öz siyasətində bir sıra problemlərin həllinə xüsusi diqqət yetirməkdədir. Meydana çıxan problemləri qruplaşdırmalı olsaq onları aşağıdakı kimi ifadə etmək olar: Sovet İttifaqının enerji ehtiyatına olan tələbatının ödənilməsi məqsədi ilə əsasən Abşeron yarımadasında və Xəzər dənizində ekoloji nəticələr nəzərə alınmadan qeyri-təkmil üsullarla onilliklər ərzində aparılmış neft hasilatı, Azərbaycan Respublikasının Ermənistan tərəfindən işğal olunmuş ərazilərində flora və faunanın geniş miqyasda məhv edilməsi, Ermənistan ərazisində seysmik zonada yerləşən və texnoloji baxımdan köhnəlmiş Metsamor Atom Elektrik Stansiyasının region üçün potensial təhlükə mənbəyi olması, nüvə silahının yayılmaması sahəsində mövcud beynəlxalq hüquq normalarına uyğun regional münasibətlərin tənzimlənməsi zərurəti, neft və qaz yataqlarının təhlükəsizliyi problemi, Xəzərin ümuməhatəli beynəlxalq hüquqi statusunun müəyyən edilməməsi, Xəzər hövzəsinin Azərbaycan Respublikasına mənsub olan sektorunda yerləşən mövcud neft və qaz yataqlarının, habelə perspektivli strukturların işlənməsi, istismarı, müasir neft-qaz özüllərinin tikintisi və quraşdırılması, əsas ixrac neft və qaz kəmərlərinə olan təhdidlər və s.

Tədqiqat işində ifadə edilən əsas problemlər regiondakı iştirakçıların dairəsi ilə, onların maraqları kontekstindən araşdırılmış, ümumi maraqlar üçün mümkün mexanizmlərin müəyyən edilməsinə çalışılmışdır.

Tədqiqat işinin öyrənilmə səviyyəsi. Problemin beynəlxalq hüquqi əsaslarının tədqiqi Azərbaycan beynəlxalq hüquq elmi üçün yenilik xarakteri kəsb edir. Müstəqillik dövründə regional əməkdaşlıq məsələləri, onun müxtəlif istiqamətləri ayrı-ayrı tədqiqatçılar tərəfindən araşdırılsa da, bilavasitə regional enerji təhlükəsizliyi, o cümlədən Xəzər regionunun enerji təhlükəsizliyinin beynəlxalq hüquqi problemləri ayrıca tədqiqat obyektı olmamışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, qlobal kontekstdə enerji təhlükəsizliyinin beynəlxalq hüquqi problemləri Ə.İ.Sadıqov tərəfindən tədqiq edilmişdir. Bir sıra müəlliflərin (Jiltsov

³ Green, Safe, Cheap. Where next for EU energy policy? Edited by Katinka Barysch. Centre for European Reform, 2011, p.75.

⁴ Shahmar Həjiyev. The European Union's Energy Security Challenges. Baku: SAM Center for Strategic Studies, 2013, 28p.; Gulmira Rzayeva & Dr. Theodor G.R. Tsakiris. Strategic Imperative: Azerbaijani Gas Strategy and the EU's Southern Corridor. Baku: SAM Center for Strategic Studies, 2012, 43p.

S.S., Zonn İ.S., Konoplyannik A.A., N.İ.Nazarbayev N.İ., Şafrannik Y. və s.) işləri Xəzərin enerji resurslarının hasilatı, nəqli məsələləri sahəsində dövlətlərarası, dövlətlərlə beynəlxalq şirkətlər arasındakı münasibətlərin ümumi geosiyasi istiqamətlərinə həsr edilmişdir.

Azərbaycanda problemə yaxın istiqamətdə bir sıra tədqiqatlar aparılsa da, konkret enerji təhlükəsizliyi ilə əlaqədar məsələlər burada diqqət mərkəzinə gətirilməmişdir⁵.

Qərb müəlliflərindən Bjezinski Z., Koen A., Qasteyqer K., Qudvin D., Mabro R., Mitçel D., Mironov N.B., Mommer B., Stern D., Yeqin D. və d. müəlliflər də politoloji aspektləri tədqiq ediblər. Ümumi formada enerji təhlükəsizliyi sferasında dövlətlərarası əməkdaşlığın beynəlxalq hüquqi məsələlərinin müxtəlif istiqamətləri Desta M., Kemper R., Kolosov Y.M., Loybl H., Lyubbers R., Omalu M., Sornaradja M., Valde T. və digər tədqiqatçılar tərəfindən araşdırılmışdır.

Ümumi elmi əsas kimi beynəlxalq hüquq üzrə tanınmış müəlliflərin əsərlərindən də geniş istifadə edilmişdir. Bunlardan Ametistov E.M., Areqaça E.X., Brounli Y., Broşe A., Boqatryev A.Q., Braqinski M.İ., Denisov V.N., Doronina N.Q., Karro D., Kulaqin M.İ., Labin D.K., Lukaşuk İ.İ., Lundstrom Q., Merejko A.A., Moiseyev E.Q., Neşatayeva T.N., Norton C., Nouququ E., Talalayev A.N., Timçenko L.D., Tunkin Q.İ., Svetlanov A.Q., Semilyutina N.Q., Sosna S.A., Sakerdoti Q., Uitker C., Uortli V., Xlestova İ.O., Farxutdinov İ.Z., Fatouros A., Şumilov V.M., Şapira J., Şvarsenberqer Q., Şihata İ., Şvarts U., Jüar P., Qitman L. və digərləri qeyd edilə bilər.

Azərbaycanlı müəlliflərdən Əsgərov Ə.İ., Məlikova M.F., Əliyev Ə.İ., Hüseynov L.H., Məmmədov R.F., Sadıqov Ə.İ., Səlimov K.N., Hüseynov T.İ., Məmmədov Ə.Q. və b. əsərlərinə də istinad edilmişdir.

Enerji təhlükəsizliyi sferasında dövlətlərarası əməkdaşlığın beynəlxalq məsələlərinin müxtəlif istiqamətlərinin öyrənilməsi zamanı Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin və Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin əsərlərinə geniş yer verilmişdir⁶.

Tədqiqat işinin normativ bazası kimi beynəlxalq hüququn ümumi xarakterli mənbələri, energetika sferasında təhlükəsizlik, nəqliyyat, ticarət,

investisiya, ekologiya məsələləri üzrə beynəlxalq müqavilə normaları, həmçinin beynəlxalq təşkilatların, xüsusən də, Avropa İttifaqının enerji hüququnun prinsip və normaları tədqiq edilib. Enerji resurslarının tranzit nəqli araşdırılmış və həmin aktların enerji təhlükəsizliyi üçün əhəmiyyəti və mütərəqqi inkişafı diqqət mərkəzinə gətirilib. Enerji təhlükəsizliyinin ekoloji problemlərinə ətraf mühitin beynəlxalq hüquqi mühafizəsi çərçivəsində, o cümlədən İqlim dəyişikliyi haqqında BMT-nin Çərçivə Konvensiyasına (1992) qəbul edilmiş Kioto Protokolu (1997), Doha (2012) və s. aktlar əsasında baxılmışdır. Energetika sferasında dövlətlərin təhlükəsizlik, nəqliyyat, ticarət, investisiya, ekologiya məsələləri üzrə daxili qanunvericilik normaları da tədqiq edilib.

Tədqiqat işinin metodoloji əsası. Tədqiqat işinin metodoloji əsasını sistemli-funksional yanaşma, müqayisəli təhlil, məntiqi, formal-hüquqi, obyektivlik, komplekslik, tarixilik və s. üsul və vasitələr təşkil edir.

Dissertasiya tədqiqatının obyektı və predmeti. Tədqiqat işinin obyektini regional enerji təhlükəsizliyi üzrə beynəlxalq hüquq münasibətləri təşkil edir.

Tədqiqatın predmetini isə Avrasiya regionunda, o cümlədən Xəzər hövzəsi region dövlətlərinin enerji təhlükəsizliyi sferasında əməkdaşlığının beynəlxalq hüquqi inkişaf meyilləri, tənzimləmənin forma və metodları təşkil edir. Dissertasiyada dövlətlərin birbaşa əməkdaşlıq formaları, enerji təhlükəsizliyi sferasında fəaliyyət mexanizmləri araşdırılır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin əsas məqsədini enerji təhlükəsizliyi sferasında əməkdaşlığın beynəlxalq hüquqi məsələlərinin xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsi, həmçinin müvafiq sferada beynəlxalq-hüquqi konsepsiyanın formalaşdırılması təşkil edir. Bu məqsəd isə aşağıdakı elmi vəzifələrin həllini, o cümlədən:

- tədqiq edilən işlə bağlı elmi-praktik materialın öyrənilməsinə;
- enerji təhlükəsizliyinin anlayış və kateqoriyaların hüquqi məzmununun açıqlanmasını;
- enerji təhlükəsizliyinin təminatında beynəlxalq hüququn prinsiplərinin təhlilini;
- enerji təhlükəsizliyi sferasında dövlətlərarası əməkdaşlığın beynəlxalq hüquqi formalarının tədqiqini;
- ekoloji məsuliyyət üzrə beynəlxalq hüquq normalarının araşdırılmasını;
- enerji təhlükəsizliyinin təminatında tranzitin beynəlxalq hüquqi tənzimlənməsinin məzmununun araşdırılmasını;
- enerji təhlükəsizliyinin beynəlxalq normativ əsasının hüquqi təbiətinin müəyyən edilməsi zərurətini;
- enerji təhlükəsizliyi üzrə müvafiq dövlətlərin daxili qanunvericiliyinin təhlilini;
- daxili qanunvericiliyin regional əməkdaşlıq əsası kimi araşdırılmasını;

⁵ Мамедов Р.Ф. Международно-правовой статус Каспийского моря: вопросы теории и практики. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора юридических наук. Баку, 2007, 60 с.; Магерамов А.А. Международно- и национально-правовые проблемы экологической безопасности в условиях глобализации. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора юридических наук. Баку, 2013, 70 с.

⁶ Ялийев Шейдар. Мцстягиллийимиз ябядидир. 46 ылдды. Баку. "Азярняшр" 1997-2013; Алиев Г.А. Азербайджанская нефть в политике мира. Баку: Издательство Азербайджан. 1997, 472 с.; Алиев И.Г. Каспийская нефть Азербайджана. М. Изд. «Известия», 2003, 712 с.

– enerji təhlükəsizliyi sferasında dövlətlərarası beynəlxalq hüquqi əməkdaşlığın və beynəlxalq hüquqi tənzimləmənin təkmilləşdirilməsi üzrə təkliflərin hazırlanmasını tələb edir.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyi. İşin elmi yeniliyi enerji təminatına yaranan təhdidlərin qarşılınması üçün beynəlxalq hüququn norma və prinsiplərinin kompleks şəkildə analizində ifadə edilir. Eyni zamanda, regional enerji təhlükəsizliyinin spesifik prinsiplərinin məzmunu və sistemi açıqlanır, enerji resursları ilə təminatın anlayışı və xüsusiyyətləri müəyyən edilir.

Müdafiəyə təqdim edilən əsas yeni müddəalar:

1) Qanunvericilik istiqamətində enerji təhlükəsizliyi ekoloji baxımdan faydalı olan bütün resurslarla istehlakçıların davamlı, uyğun qiymətlərlə, alternativ əsaslarla təminatını nəzərdə tutan biləcək əlverişli hüquqi və institusional sistemin məcmusundan ibarətdir.

2) Xəzər regionu üçün birləşdirici, ümumiləşdirici meyar kimi təbii-coğrafi xüsusiyyətlərlə yanaşı, həm də nəqliyyat-kommunikasiya sistemləri çıxış etməkdədir. Xüsusən də, “Tarixi İpək Yolu” qeyd edilməlidir. Lakin bu meyarla iş bitir və fərqli xüsusiyyətlər artır. Xəzər regionunda yerləşən dövlətlər və onların qonşuları arasında müəyyən münaqişələr də mövcuddur ki, bu hal da bu dövlətlər üçün inteqrasiya prosesinə ciddi formada mənfi təsir göstərməkdədir.

3) Beynəlxalq münasibətlərdə “Xəzər regionu” məzmunca qeyri-müəyyən olaraq qalmaqdadır. Əsasən də, geosiyasi məkan olaraq diqqəti cəlb etməklə hüquqi region kimi bərqərar olmamışdır. Xəzər dənizi onun ətrafında yerləşən dövlətlərin ərazisinin məcmusundan ibarətdir. Bu halda sahilyanı dövlətlərin yerləşmə coğrafiyasındakı fərq onların dövlət sərhədlərində ifadə edilib. Bu halda Rusiya, Qazaxıstan və İranın Xəzərdəki sərhədləri Azərbaycanın və Türkmənistanın coğrafi-inzibati sərhədlərindən olduqca azdır. Ona görə də Azərbaycan və Türkmənistan üçün Xəzər həm coğrafi, həm də geosiyasi və iqtisadi planda digər sahilyanı dövlətlərə nisbətə həlledici faktor kimi çıxış edir. Başqa sözlə, Xəzərin beynəlxalq hüquqi problemlərinin həlli zamanı sonuncu iki dövlətin həyatı (strateji) maraqları mütləq nəzərə alınmalı olan məsələdir. Lakin digər sahilyanı dövlətlər özlərinin bu regiondakı “strateji maraqlarından” hər hansı bir güzəştə qəbul etməirlər ki, bu da regional əməkdaşlığın beynəlxalq hüquq zəmininə keçirilməsinə imkan vermir.

4) İranın və Rusiyanın bir çox məsələlərin həllində tərəf tutmaları və ya Rusiyanın “strateji” maraqlarını realizə etmək üçün Orta Asiya dövlətlərinə, Azərbaycana, Gürcüstana qarşı təzyiqləri, bəzən də açıqdan-açığa hərbi gücdən istifadəsi qeyd edilən dövlətləri daha fəal surətdə alternativ istiqamətli beynəlxalq əməkdaşlığa sövq edir. Belə olan halda beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olaraq əməkdaşlıq təklif edən dövlətlərə, o cümlədən Türkiyəyə, ABŞ-a, Avropa dövlətlərinə meyl daha da artmaqdadır.

5) Xəzərin enerji resurslarının istifadəsində ikitərəfli əməkdaşlıq müasir dövr üçün müəyyən problemlərin həllini təmin etsə də ümumi statusun müəyyən edilməsi üçün bu yetərli deyildir. Xəzərin ümumi statusu üzrə beynəlxalq hüquqi statusun müəyyən edilməsindəki problem əslində regional əməkdaşlıqdakı fərqli maraqların mövcud olmasını göstərir.

6) Regional enerji təhlükəsizliyinin beynəlxalq hüquqi prinsipləri hasilatçı, tranzit və idxalçı ölkələrin maraqlarının qorunması istiqaməti kəsb edir. Bu prinsiplərə həm beynəlxalq hüquq, həm də dövlətdaxili qanunvericilik təcrübəsində nə qədər ciddi əməl olunarsa regional enerji təhlükəsizliyinin təminatı da bir o qədər səmərəli ola bilər.

7) İfadə etdiyimiz dövlətlərin enerji təhlükəsizliyi üzrə strategiyasının təhlili zamanı aşağıdakı nəticələri qeyd edə bilərik:

- Energetika sektoru milli iqtisadi-sosial inkişafın əsası kimi çıxış edir və beynəlxalq əməkdaşlıqda siyasət müəyyənedici əlamət kəsb edir.

- Milli energetika siyasətində dövlətlər özlərinin inkişaf mərhələlərini müəyyən etməyə çalışırlar.

- Energetika strategiyaları istisnasız olaraq neft-qaz resurslarının sürətli hasilatına hesablanıb ki, bu da bərpa olunan resurslar üzrə texnoloji yeniliyin tətbiqinə mənfi təsir yaradır.

- Qanunvericilik əsası əksər halda müasir dövrün sənaye ölkələrinin energetika bazarlarının tənzimləmə prinsiplərini nəzərdə tutsa da bu hal sistemsizliyə söykənir. Belə ki, məsələn, liberallaşdırma prinsipi qanunvericilikdə ifadə edilsə də, təcrübədə hər bir dövlətin özünün “qaydaları” tətbiq edilir.

- Sahilyanı dövlətlərin energetika strategiyasının qanunvericilik əsasını daxili qanunvericilik aktları ilə yanaşı onların tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr formalaşdırır. Beynəlxalq müqavilələr milli strategiyanın istiqamətləri üzrə əməkdaşlığın beynəlxalq hüquqi mənbəsinə təşkil edirlər.

8) Enerji təhlükəsizliyi sferasında daxili qanunvericiliklə tərəfdar çıxılan beynəlxalq müqavilələrin prioritetinin tanınması əməkdaşlığın dayanıqlığı baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Beynəlxalq müqavilənin prioriteti Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 148. II maddəsinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi tanındıqdan sonra yaranır. Beynəlxalq müqavilənin prioritetini qanunvericiliyin tamamlanması, konkretləşdirilməsi aspektində qəbul etmək lazımdır. Belə ki, bir çox hallarda dövlətdaxili qanunvericilik beynəlxalq münasibətlərin spesifikliyindən onların bütün aspektlərini nəzərə ala bilmir və müvafiq olaraq dövlətdaxili qanunvericilik aktı bu problemi beynəlxalq hüquqi tənzimləmə ilə aradan qaldırır.

9) Energetika sektorunda Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi müəyyən problemlərə malik olsa da regional əməkdaşlıqda beynəlxalq hüquqi tənzimləmə üçün ümumi əsaslara malikdir. Hüquqi tənzimləmə mənbə kimi

müvafiq daxili qanunvericilik aktları ilə yanaşı tərəfdar çıxılan beynəlxalq müqavilələrə istinad edir. Eyni zamanda prioritet məsələsinin də Konstitusiyanın 151-ci maddəsinin istisnasını nəzərə almaqla beynəlxalq müqavilələrin xeyrinə həll edilməsi regional əməkdaşlığın beynəlxalq hüquqi əsasına təminat kimi qiymətləndirilməlidir.

Tədqiqat işinin nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Enerji təhlükəsizliyi sferasında dövlətlərarası əməkdaşlığın beynəlxalq hüquqi problemlərinin araşdırılması bütövlükdə Azərbaycan beynəlxalq hüquq elminin inkişafı, Azərbaycan Respublikasının enerji diplomatiyasının formalaşdırılması baxımından əhəmiyyətli sayılmalıdır. Eyni zamanda, dissertasiya işində irəli sürülən arqumentlər, nəticə və tövsiyələr enerji təhlükəsizliyi sferasında dövlətlərarası əməkdaşlıqda, o cümlədən regional layihələrin realizəsində, Avropa – Azərbaycan Respublikası, Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq təşkilatlarla enerji təhlükəsizliyi dialoqunda, dövlətdaxili energetika qanunvericilik siyasətinin formalaşdırılmasında, enerji təhlükəsizliyinin beynəlxalq hüquqi problemlərinin tədrisində, həmçinin məlumat-metodiki vəsaitlərin hazırlanmasında istifadə edilə bilər.

Tədqiqatın nəticələrinin aprobasiyası. Dissertasiya işinin mühüm aspektləri ilə əlaqədar əsas məsələlər Azərbaycan Respublikasında və xarici dövlətlərdə (Ukrayna, Moldova) nəşr olunan nüfuzlu elmi jurnallarda və beynəlxalq elmi-praktik konfrans materiallarında geniş çap olunmuşdur.

Dissertasiya işinin strukturu. Dissertasiya giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiya işinin giriş hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, onun metodoloji və nəzəri əsasları müəyyənləşdirilir, işin elmi yeniliyi, müdafiəyə təqdim edilən yeni elmi müddəaları və praktik əhəmiyyəti izah edilir, tədqiqatın nəticələrinin aprobasiyası və dissertasiyanın strukturu haqqında məlumat verilir.

Tədqiqat işinin **I fəslə – “Region dövlətlərinin enerji təhlükəsizliyi siyasəti və onun uzlaşdırılması üzrə əməkdaşlığın beynəlxalq hüquqi formaları”** adlanır və dörd paragrafdan ibarətdir. **Birinci paragraf** “*Region dövlətlərinin enerji resurslarının beynəlxalq enerji təhlükəsizliyi üçün əhəmiyyəti*” kimi müəyyən edilmişdir. Enerji təhlükəsizliyinin hüquqi qiymətləndirilməsi üçün onun maddi əsasını təşkil edən enerji resurslarının, enerji kateqoriyasının hüquqi qiymətləndirilməsi təmin edilməlidir. Dissertasiyada qeyd edilir ki, hüquqi istiqamətdə enerji təhlükəsizliyi həm elmi, həm də normativ məzmun kəsb edir. Enerji təhlükəsizliyi cəmiyyətin enerji resursları ilə təminatını nəzərdə tutur və müxtəlif neqativ təhdidləri qarşılamaq

xüsusiyyətinə malik olmalıdır. Regional enerji təhlükəsizliyi üçün belə bir arqument ifadə edilir ki, enerji resurslarını idxal edən, tranzit və enerji resurslarını ixrac edən ölkələrin, sənayecə inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrin statusunun fərqləndirilməsi və bu fərqləndirmənin beynəlxalq hüquq qaydasında təsbit edilməsi enerji təhlükəsizliyinin təminatında xüsusi rol oynaya bilər. Enerji təhlükəsizliyi enerji resurslarının mübadiləsini ehtiva edən sistemdən ibarət olmaqla hüquqi əsasən malik olmalıdır. Xüsusən də, hasilatçı ölkələrin resurs suverenliyi, onların iqtisadi təhlükəsizliyinin beynəlxalq hüquqi təminatlandırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə olmadıqda nə daxili, nə də beynəlxalq (regional) enerji təhlükəsizliyi təmin edilə bilməz.

Beynəlxalq enerji təhlükəsizliyinin təminatının hüquqi əsası bir tərəfdən dünya bazarında tələb və təklifin zəruri balansının saxlanmasına xidmət etməlidirsə, digər tərəfdən ekoloji təhlükəsizlik, iqlim dəyişikliyi, davamlı inkişaf problemlərini nəzərə almalıdır. Qeyd edilənləri tam hüquq dilinə çevirməli olsaq, o halda enerji təhlükəsizliyi ekoloji baxımdan faydalı olan bütün resurslarla istehlakçıların davamlı, uyğun qiymətlərlə, alternativ əsaslarla təminatını nəzərdə tuta biləcək əlverişli hüquqi, institusional sistemin məcmusundan ibarətdir.

Bu paragrafda daha sonra enerji resurslarının, eləcə də region dövlətlərinin resurs potensialının qiymətləndirilməsi ilə bağlı məsələlər araşdırılır. Hüquqi tənzimləmənin predmeti kimi enerji resursları digər maddi nemətlərdən özünün müxtəlif əlamətləri ilə fərqlənir. Enerji materiyasının fərqli hərəkət formasının ümumi say ölçüsü olaraq və təbii resurslardan hasil edildiyi üçün tədqiqatda təbii resursların özünün mahiyyəti, növü müəyyən edilir. Qeyd edilir ki, enerji resurslarının, təbii resursların fərqləndirilməsi onların hüquqi tənzimləmə əsasının müəyyən edilməsi üçün zəruridir. Enerji müəyyən (elektrik, mexaniki, istilik, nüvə enerjisi və s.) formalarda olur. Hər bir forması enerji resurslarının istifadəsində (texniki təhlükəsizlik standartları, energetika təsərrüfatının idarəçiliyi, enerjinin hasilatı, verilməsi qaydası və üsulları, onun keyfiyyətinin müəyyən edilməsi və s. baxımdan) hüquqi tənzimləməni şərtləndirir. Enerjinin digər xüsusiyyəti onun bir formadan digərinə keçməsidir. Bu da enerji münasibətlərinin tənzimlənməsində müvafiq hüquqi xüsusiyyətlərin nəzərə alınmasını tələb edir.

Beynəlxalq hüquqi aktlardan Dəniz hüququ üzrə BMT Konvensiyasında (1982), Enerji Xartiyası üzrə Müqavilədə (1994), Avrasiya İqtisadi Birliyi üzv-dövlətlərinin yanacaq-energetika balansının birgə işlədilməsi haqqında 2005-ci il Sazişə Əlavədə və s. aktlarda enerji, təbii resursların təsnifatı təsbit edilib. Bu aktların təsnifatı birmənalı olaraq daxili hüquq üçün də əhəmiyyət kəsb edir. Hazırda geniş vüsətlə enerji resursları hasil edilən və ekoloji baxımdan xüsusi qaydada beynəlxalq hüquqi müdafiə zərurəti duyan regionlardan biri də Xəzər hövzəsidir. Xəzərin resurs potensialı onu istehlakçı dövlətlərin ciddi maraq dairəsində saxlamaqdadır. Region dövlətlərinin strateji əhəmiyyəti də onların

tranzit və enerji resurslarına malik olması statusu ilə ölçülür. Heç şübhəsiz ki, Xəzər hövzəsi dövlətlərindən Rusiya Federasiyası və İran ən zəngin enerji resurslarına malik olan ölkələrdir. Lakin onların enerji resurs ehtiyatı əsasən qeyri-Xəzər regionunda yerləşir. Bilavasitə Xəzər hövzəsindəki enerji ehtiyatlarına görə ən yüksək göstərici Qazaxıstana mənsubdur. Daha sonra bu sıyahıda Türkmənistan və Azərbaycan yer tutmaqdadır.

“Xəzər regionu dövlətlərinin mili maraqları və beynəlxalq hüquqi əməkdaşlığın xüsusiyyətləri” adlanan **ikinci paraqrafda** Xəzər regionu geosiyasi məkanına anlayış verilir və region dövlətlərinin mili maraqları şərh edilir. Burada Xəzər regionu “Xəzər hövzəsi”, “Xəzər məkanı” terminlərinin məzmununda açıqlanır. Belə bir fikir ifadə edilir ki, Sovet dövlətinin süqutundan sonra xüsusi aktuallıq kəsb edən “Xəzər regionu” integrasiya formalaşdırmağa qabil olmayan elementləri ilə “Xəzər məkanı” kimi diqqəti cəlb etməkdədir. Xəzər məkanı kimi bura bilavasitə beş Xəzəryanı dövlət – Azərbaycan Respublikası, Rusiya Federasiyası, Qazaxıstan, Türkmənistan və İran İslam Respublikası daxildir. Xəzər regionu bilavasitə beş sahilyanı dövlətin ərazisi kimi qiymətləndirilsə də regionun sərhədi dəyişkən, hərəkətli olmaqla təsərrüfat-iqtisadi anlam kəsb edir. Bu “region” Qafqaz dövlətlərini, Mərkəzi Asiyanı, Rusiyanı və d. əraziləri əhatə edir. Qafqaz özü də şimaldan Rusiyanı, cənubdan isə Azərbaycanı, Ermənistanı və Gürcüstanı birləşdirməklə Qara dənizlə Xəzərdən ibarət subregion formalaşdırır. Başqa bir subregionu Şərqi Xəzər formalaşdırır. Xəzər regionu üçün birləşdirici, ümumiləşdirici meyar kimi təbii-coğrafi xüsusiyyətlərlə yanaşı, həm də nəqliyyat-kommunikasiya sistemləri çıxış etməkdədir. Lakin bu meyarla iş bitir və fərqli xüsusiyyətlər artır. Xəzər regionunda yerləşən dövlətlər və onların qonşuları arasında müəyyən münaqişələr mövcudur ki, bu hal da müvafiq dövlətlər üçün integrasiya prosesinə ciddi formada mənfi təsir göstərməkdədir. Beynəlxalq münasibətlərdə tədricən daha geniş istifadə edilməyə başlanılsa da “Xəzər regionu” məzmunca qeyri-müəyyən olaraq qalmaqdadır. Əsasən də, geosiyasi məkan olaraq diqqəti cəlb etməklə hüquqi region kimi bərqərar olmamışdır. Xəzər dənizi onun ətrafında yerləşən dövlətlərin ərazisinin məcmusundan ibarətdir. Sahilyanı dövlətlərin yerləşmə coğrafiyasındakı fərq onların dövlət sərhədlərində ifadə edilib. Rusiya, Qazaxıstan və İranın Xəzərdəki sərhədləri Azərbaycanın və Türkmənistanın coğrafi-inzibati sərhədlərindən olduqca azdır. Xəzərin beynəlxalq hüquqi problemlərinin həlli zamanı sonuncu iki dövlətin həyati maraqları mütləq nəzərə alınmalı olan məsələdir. Lakin dövlətlər özlərinin bu regiondakı “strateji maraqlarından” hər hansı güzəştə qəbul etmirlər ki, bu da regional əməkdaşlığın beynəlxalq hüquq zəmininə keçirilməsinə imkan vermir.

Region 1990-cı ilin əvvəllərindən başlayaraq iqtisadi cəhətdən fərqli maraqlara malik dövlətlərin diqqət mərkəzindədir. Bunlardan NATO-nun üzvü olan

Türkiyə Rusiya-İran cütünü ilə rəqabətdədir. Rusiya-İran alyansı bir çox məsələlər üzrə meydana gəlir. İran da Rusiya kimi əksər halda regionda Ermənistanla meyillidir. Mərkəzi Asiya regionu dövlətlərini Fars körfəzinin sahili ilə birləşdirən boru xətti, Azərbaycanla (Naxçıvanla) beynəlxalq elektrik, qaz xətləri, Ermənistanla genişlənən iqtisadi əməkdaşlıq İrana siyasi-iqtisadi üstünlüklər yaradır. Lakin əsasən ABŞ-ın təşəbbüsü ilə İrana qarşı BMT sanksiyaları İranı ciddi formada zəiflətməkdədir. İranın və Rusiyanın bir çox məsələlərin həllində tərəf tutmaları, Rusiyanın Orta Asiya dövlətlərinə, Azərbaycana, Gürcüstana qarşı təzyiqləri, bəzən də açıqdan-açıq hərbi gücdən istifadəsi qeyd edilən dövlətləri daha fəal surətdə alternativ istiqamətli beynəlxalq əməkdaşlığa sövq edir. Regional rifah yalnız bərabərhüquqlu əməkdaşlıqdan keçir. Bu mənada region dövlətlərinin bərabərhüquqlu əməkdaşlıq üzrə ABŞ-a, Avropa İttifaqına istiqamətlənməsi başa düşüləndir. 1994-cü ildə Ümummilli lider Heydər Əliyevin diplomatik fəaliyyəti nəticəsində BMT Təhlükəsizlik Şurasında həlledici mövqeyə malik olan dövlətlərə mənsub transmilli şirkətlərin Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq kontraktlarında təmsil olunması ilə regional təhlükəsizliyin uzunmüddətli təminat sisteminin əsası qoyulur. Bu dövrdə Azərbaycan yalnız Rusiyanın Ermənistan vasitəsilə təhdidlərini qarşılamır, eyni zamanda Rusiyanın şirkətlərinin də imzalanan beynəlxalq neft kontraktlarına cəlb edilməsi uğurlu milli enerji təhlükəsizliyi siyasəti kimi qiymətləndirilir.

İkinci paraqrafda açıqlanan digər məsələ Xəzərin beynəlxalq hüquqi statusunun müəyyən edilməsi üzrə tədbirlərin energetika sferasında regional əməkdaşlığa təsiri ilə bağlıdır. Haqlı olaraq qeyd edilir ki, Xəzər hövzəsində yerləşən dövlətlərin prioritetlərinin praktiki reallaşdırılması Xəzər dənizinin statusunun müəyyənəşdirilməsi problemindən birbaşa asılıdır. Beynəlxalq hüquqi məsələlər üzrə sahilyanı dövlətlərin qarşılıqlı münasibətlərində ciddi çətinliklər fərqli milli maraqlardan qaynaqlanır. Xəzərdə yataqların mənsubiyyəti ilə bağlı mübahisə İranla Azərbaycan və Azərbaycanla Türkmənistan arasında meydana gəlmiş və bu gün də qalmaqda davam edir. Lakin, Azərbaycan rəhbərliyi bu vəziyyətdən zərərsiz çıxmış və hətta milli maraqları yüksək səviyyədə təmin etmişdir. Xüsusilə, neft və qaz yataqlarının yerləşdiyi mübahisəli kimi təqdim edilən dəniz məkanları Azərbaycana xarici şirkətlərlə kontraktlar bağlamağa maneə ola bilməmişdir.

Sahilyanı dövlətlərdən Türkmənistanın mövqeyi bütün Xəzəryanı dövlətlər içərisində ən dəyişkən olmuşdur. Türkmənistan gah Azərbaycan, gah Rusiya-İran variantına əsaslanmış, gah da özünün bölünmə sxemini kəşf etməklə mövqeyini dəyişdirmişdir. Türkmənistandan fərqli olaraq Qazaxıstanın mövqeyi 1990-cı illərin ilk yarısında regionda baş verən geopolitik dəyişikliklərin təsiri ilə neft hasilatına dair planlar nəzərə alınmaqla qurulur. Qazaxıstan özünün enerji resurslarının nəqlində alternativliyə üstünlük verdiyi üçün Azərbaycanı özü üçün Qərbə çıxış qapısı kimi görmüş və Xəzərin statusunda da bir çox məsələlərdə Azərbaycanla oxşar mövqe nümayiş etdirmişdir. Xəzərin bölgüsü üzrə

əməkdaşlıqda ən yaxın mövqe Qazaxıstanla Azərbaycan arasında olmuşdur. Qazaxıstan və Azərbaycanın kifayət qədər yaxın mövqeləri 1996-cı ilin sentyabrında prezidentlərin Xəzər dənizinin statusunun müəyyənəşdirilməsi və onun sularında və şelfdə əməkdaşlığa dair xüsusi bəyanatı ilə meydana gəlir. Xəzər dənizinin hüquqi statusu məsələsində bu iki dövlət hövzəni öz sxemləri əsasında bölməklə qonşu dövlətləri də baş vermiş fakt qarşısında qoyurlar. Qazaxıstan Rusiyanın su sahəsi ümumi istifadədə saxlanılmaqla yalnız dənizin dibinin bölünməsi təklifini də dəstəkləyir. Bu mövqe 1998-ci ildə imzalanan razılaşma ilə möhkəmlənir. Xəzərin bölgüsündə Azərbaycanla Rusiya arasında da mövcud olan problemlər demək olar ki, həll edilir. Rusiya Federasiyası ilə Azərbaycan Respublikası arasında 2003-cü ildə Xəzər dənizinin dibinin bölgüsü haqqında razılaşma əldə edilmişdir ki, bunlar da Xəzərin gələcək ümumi statusunun müəyyən edilməsində əhəmiyyətli bir məqam kimi qiymətləndirilir.

Üçüncü paragraf *“Regional enerji təhlükəsizliyi üzrə əməkdaşlığın beynəlxalq hüquqi prinsipləri”* adlanır. Beynəlxalq enerji münasibətlərinin beynəlxalq hüquqi tənzimlənməsi prinsipləri həmin sahədə hüquq qaydasının əsasını formalaşdırır və Enerji Xartiyası üzrə Müqavilə, energetika sferasında bağlanmış investisiya, ticarət, ekologiya ilə bağlı, o cümlədən İqlim dəyişikliyi haqqında BMT-nin Çərçivə Konvensiyası (1992), Konvensiyanın Kioto Protokolu (1997), MDB iştirakçı-dövlətlərinin elektroenergetika sistemlərinin paralel işinin təmini haqqında Müqavilə (1998), enerji resurslarının tranziti üzrə müqavilələrdə və digər sazişlərdə ifadə edilmişdir.

Regional enerji təhlükəsizliyinin təminatı beynəlxalq hüquq üzrə götürülmüş “öhdəliklərin vicdanla yerinə yetirilməsi”, “beynəlxalq mübahisələrin dinc həlli”, “energetika sferasında əməkdaşlıq”, “dövlətlərin bütün ehtiyatları üzərində tam və daimi suverenliyi”, “enerji effektivliyi və müvafiq proqramların açıqlığı siyasətinin işlənilib hazırlanması”, “Avropa İttifaqı enerji bazarına iştirakçı ölkələrin enerji bazarlarının tədricən inteqrasiya edilməsi”, “Xəzər hövzəsi regional enerji bazarlarının inkişaf etdirilməsi” və s. prinsiplərdən birbaşa asılıdır. Energetika sferasında həm hüquq subyektliyi, həm də operativ funksiyaları həyata keçirmək baxımından dövlət suverenliyi digər prinsipləri formalaşdırır. Məsələn, ətraf mühitə, enerji sistemlərinə təhlükə yarandıqda tranzit ölkəsi tranziti məhdudlaşdırma biləcək tədbirlər həyata keçirə bilər. Hər bir dövlət özünün ərazisi daxilində enerji resurslarının kəşfiyyatı, işlədilməsi və həmçinin işlədilmənin üsul və vasitələrini, vergi və digər maliyyə ödəmələrini müəyyən etmək, ətraf mühitin mühafizəsini təmin etmək hüququnu özündə saxlayır.

Energetika sənayesini inkişaf etdirmək üçün rəqabət mühitinə zərurət duyulur. Bu zaman bazarın liberallaşdırılması problemi meydana gəlir ki, bu da liberallaşdırma prinsipi ilə təmin edilir. Liberallaşdırma prinsipi kommersiya qaydalarına uyğun olaraq beynəlxalq bazarlara çıxışı təşviq etməklə energetika

material və məhsullarının rəqabətə əsaslanan açıq tipli bazarının inkişafı məqsədilə əməkdaşlığı nəzərdə tutur. Bir məqam da xüsusi olaraq qeyd edilir ki, inteqrasiya qurumları (məsələn, Avropa İttifaqı) istisna olmaqla liberallaşdırma prinsipi region dövlətlərinin əməkdaşlığında elə də əhəmiyyətli səviyyədə tənzimləmənin əsasını formalaşdırma bilməmişdir.

Regional enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edən prinsiplərdən biri kimi tranzitin azadlığı prinsipi şərh edilir. Beynəlxalq hüquqa görə tranzit razılığa gələn dövlətlərin ərazisindən kənarda başlayan və onların ərazisindən keçərək sərhədlərindən kənarda qurtaran bir nəqliyyat sisteminin müəyyən bir hissəsidir. Tranzit eyni zamanda bir dövlətin öz ərazisindən başlayıb, digər dövlətin ərazisindən transsərhəd keçidlə yenidən özünün coğrafi baxımdan ayrılmış ərazisinə və ya onun ərazisinin davamı olan regionuna keçid kimi də başa düşülür. Tranzitin azadlığı prinsipinin regional enerji təhlükəsizliyində əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, hər bir Razılaşan Tərəf enerji resurslarının mənsəyinə, təyinat yerinə və ya sahibliyinə münasibətdə fərq qoymadan tranzitin azadlığı prinsipinə və ayrı-seçkiliyə yol verməmək prinsipinə uyğun olaraq fərqli tariflərə, həddindən artıq gecikdirmələrə, məhdudlaşdırmalara və ya yığımlara yol vermədən enerji resurslarının tranzitini yüngülləşdirmək üçün zəruri tədbirlər görməlidirlər. Qeyd edilir ki, tranzitin azadlığı prinsipinin adət norması kimi qəbul edilməsi bu və ya digər tranzit müqaviləsi olmayan dövlətlər üçün strateji imtiyaz yaradır. Bu halda tranzit keçid dövləti dünya enerji bazarına çıxışı olmayan dövlətlərə çıxış hüququnu təmin etməlidir.

Regional enerji təhlükəsizliyinin beynəlxalq hüquqi prinsiplərindən biri də, enerji effektivliyi və ətraf mühitin mühafizəsi prinsipidir. Enerji effektivliyinin əsas istiqaməti ona yönəlik ki, təbii resurslardan istifadə edərkən onların istifadəsinin ətraf mühitə mənfi təsiri minimuma endirilməlidir. Təbiətin özünübərpa keyfiyyəti (xüsusiyyəti) üstəlnənməməlidir. Çox təəssüf ki, beynəlxalq hüquq bu sahədə kifayət qədər səmərəli mexanizmlər təsis edə bilməmişdir. Enerji resurslarının istifadəsində ətraf mühitə mənfi təsiri azaltmaq məqsədilə BMT-nin İqlim dəyişikliyi üzrə Çərçivə Konvensiyasına qəbul edilmiş Kioto (2008) Protokolunun davamı kimi qəbul edilən 2012-ci il Doha Razılaşmasına bir sıra dövlətlər müsbət münasibət bildirməmişlər. Bu da onu göstərir ki, ifadə etdiyimiz prinsipin sərt hüquq normasına çevrilməsi mümkün olmamışdır. Prinsiplərlə bağlı qeyd edilir ki, region dövlətlərinin öz aralarında bağlanan müqavilələrdə ifadə edilən prinsiplərin sistemi, həmin dövlətlərin inkişaf etmiş dövlətlərlə, o cümlədən Avropa İttifaqı ilə bağladıkları müqavilələrində təsbit edilən prinsiplərin sistemindən fərqlidir. Bu fərqlilik əməkdaşlığın hüquqi şərti kimi qiymətləndirilir.

Dördüncü paragraf *“Enerji təhlükəsizliyi sferasında region dövlətlərinin milli konsepsiyaları və onun qanunvericilik əsası”* adlanır. Bu paragrafda regional enerji təhlükəsizliyinin istiqamətlərini anlamaq üçün region dövlətlərinin enerji təhlükəsizliyi sferasında milli konsepsiyalarına müraciət

edilir. Qeyd edilir ki, digər region dövlətlərindən fərqli olaraq Rusiya özünün çevik energetika siyasəti ilə diqqəti cəlb edir. 2009-cu ildə qəbul edilən “2030-cu ilə kimi Rusiyanın energetika strategiyası” ümummilli rifahın saxlanmasını nəzərdə tutur. Neftin və qazın ixracından gələn gəlirlər Rusiyanın iqtisadi potensialını müqayisəedilməz dərəcədə artırmış, nəticədə 2004-cü ildə Sabitləşdirmə fondu təsis edilmişdir. Bu fond da sonradan Ehtiyat fondu və Milli Rifah fonduna çevrilmişdir. Strategiyanın əsas özəlliyi ondan ibarətdir ki, dövlətin marağı və nəzarəti altında energetika bazarının tənzimlənməsi anti-inhisar fəaliyyəti istiqamətində qurulmağa yönəlib. 2003-cü ildə “Elektroenergetika haqqında” Qanunun qəbulu ilə bu sahədə bazarın liberallaşdırılmasına çalışılır. Avropa İttifaqında olduğu kimi bazarın liberallaşdırılması üçün müddət müəyyən edilib. “Elektroenergetika haqqında” Qanunun qüvvəyə minməsi ilə rəqabət mexanizmləri genişləndirilib və hətta dövlət inhisarlarında eyni vaxtda elektrik enerjisinin verilməsi ilə idarəçilik funksiyaları bir-birindən ayrılıb. Lakin əsas korporativ energetika qurumlarının səhm nəzarət paketləri dövlətin sahibliyindədir. Təbii inhisarlar haqqında, yerin təki haqqında, gömrük, ekologiya, investisiya qanunvericilik aktları qəbul edilmişdir. 1997-ci ildə energetika sektoruna xarici investisiyaların cəlb edilməsi üçün “Hasılata pay bölgüsü sazişi haqqında” Qanun qəbul edilmişdir. Rusiya Dövlətlə digər dövlətin şəxsləri arasında investisiya mübahisələrinin həlli qaydaları haqqında 1965-ci il Vaşinqton Konvensiyasının, Investisiya təminatları üzrə çoxtərəfli Agentliyin təsis edilməsi haqqında 1985-ci il Seul Konvensiyasının, Xarici arbitraj qərarlarının tanınması və icrası haqqında 1958-ci il Nyu-York Konvensiyasının iştirakçısıdır. Lakin regional əməkdaşlıq üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən Enerji Xartiyası üzrə Müqaviləni (1994) ratifikasiya etməmişdir. Rusiyanın energetika strategiyasını təhlil edərkən belə bir nəticə yaranır ki, əksər inkişafda olan neft ölkələri kimi Rusiyada da dövlətin bu sektorda idarəçiliyi hakimiyyətin saxlanmasına xidmət edir. Neftdən asılılıq Rusiyanın siyasi və iqtisadi təhlükəsizliyinə təhdid kimi qiymətləndirilir.

Özünün energetika sferasında xüsusi təhlükəsizlik siyasəti olan digər region dövləti Qazaxıstandır. Qazaxıstanın energetika sisteminin strateji əsasını “Qazaxıstan – 2030. Qazaxıstanın uzunmüddətli strateji inkişafı” təşkil edir. Bu akt prezidentin xalqa müraciəti formasında qəbul edilib. Strategiyada müəyyən edilən 7 vəzifədən beşincisi enerji təhlükəsizliyinə həsr edilib. Strategiya ona yönəlib ki, neft və qazın hasilatının artırılması ilə iqtisadi yüksəlişə və əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə nail olunmalıdır. Qazaxıstan da Rusiya kimi neft-qaz sənayesinin yüksək texnoloji sektora çevrilməsini prioritet olaraq qəbul edib. Qazaxıstan energetika strategiyasını konkret normativ hüquqi bazanı formalaşdırmaqla təmin etməkdədir. Qazaxıstanın qanunvericilik aktlarından “Neft haqqında” 1995-ci il, “Yerin təki və yer təkindən istifadə haqqında” 1996-cı il, “Xarici investisiyalar haqqında” 1994-cü il, “Elektroenergetika haqqında”

2004-cü il və s. qanunları qeyd edilir. Xüsusi qanunvericilik aktı kimi “Hasılata bölgüsü haqqında” Qanuna neft əməliyyatlarının aparılması üzrə digər qanunvericilik aktlarına münasibətdə prioritetin tanınması, dövlətin energetika sektorunda nəzarətini saxlaması diqqətə gətirilir. Beynəlxalq müqavilələrlə energetika sektorundakı xarici sərmayədarlar üçün kifayət qədər ciddi beynəlxalq hüquqi mexanizmlərdən 1965-ci il Vaşinqton Konvensiyası, 1985-ci il Seul Konvensiyası, 1958-ci il Nyu-York Konvensiyası, regional aktlardan Enerji Xartiyasına Müqavilə, ikitərəfli müqavilələr və s. qeyd edilir. Avropa enerji hüququnda olduğu kimi qanunvericiliklə beynəlxalq boru kəmərinə bərabər çıxış hüququnun bütün şəxslər üçün eyni tariflərlə müəyyən edilməsi, Qazaxıstanın energetika qanunvericiliyinin müasir tələblərə uyğunlaşdırılması, 2007-ci ildə isə digər normativ aktlar üçün əsas olan “Ekologiya Məcəlləsi”nin qəbul edilməsi, BMT-nin İqlim dəyişikliyi üzrə 1994-cü il Cərcivə Konvensiyasının davamı olaraq 2012-ci il Doha razılaşmasında iştirakı regional enerji təhlükəsizliyi baxımından dəyərləndirilir.

Xəzər hövzəsi dövlətlərindən biri də İran İslam Respublikasıdır. İranın Əsas Qanunu 1979-cu ildə qəbul edilib. İranın enerji təhlükəsizlik konsepsiyası inqilabdan sonra formalaşdırılmış, təbii resursların, o cümlədən enerji resurslarının xalqa məxsus olması bəyan edilmişdi. Enerji təhlükəsizliyi üzrə İran qanunvericiliyi müxtəlif aktlardan ibarətdir. Konstitusiyadan sonra bu sistemdə “Neft sənayesi haqqında” Qanun, “Şirkətlərin giriş” Qanunu, “Xarici investisiyaların cəlb edilməsi və qorunması” Qanunu, Mülki Məcəllə, arbitraj haqqında, torpaq, vergi, gömrük və s. qanunvericiliyi qeyd edilir. Energetika sektoru, bir çox iri sənaye sahələri, o cümlədən neft kəmərləri və terminalları dövlətin inhisarındadır. Neft sənayesini İranın Milli Neft Kompaniyası təmsil edir. İranın nüvə texnologiyasına sahib olmaq istəyinə qarşı ABŞ-ın təşəbbüsü ilə BMT tərəfindən sanksiyaların tətbiqinə qədər İranın neft-qaz sənayesində bir sıra ölkələrin şirkətləri iştirak ediblər. UNSITRAL-ın nümunəvi qanunundan istifadə edərək 2007-ci ildə Beynəlxalq ticarət arbitrajı haqqında Qanun qəbul olunub. İran 1958-ci il Nyu-York Konvensiyasına 2001-ci ildə qoşulmuşdur. İran energetika sferasında tullantı vahidlərinin mübadiləsi üzrə beynəlxalq müqavilələrin iştirakçısıdır.

Ən zəngin enerji potensialı olan region dövlətlərindən Türkmənistanın energetika siyasəti “2011-2030-cu illərdə Türkmənistanın sosial-iqtisadi inkişafı üzrə Milli Proqramında”, “2020-ci ilə kimi Türkmənistanın neft-qaz kompleksinin inkişaf strategiyası”nda və s. öz ifadəsini tapıb. Türkmənistanın energetika strategiyasında tullantısız enerji texnologiyalarından istifadəyə mühüm yer verilir. “Yaşıl iqtisadiyyat”ın inkişafı üçün “İqlim dəyişikliyi üzrə milli strategiya” qəbul edilib. Xəzərin ekoloji təhlükəsizliyi üzrə 2003-cü il Konvensiyasının və d. regional aktların iştirakçısıdır. Xarici investisiyalar haqqında qanunvericiliyi ratifikasiya etdiyi beynəlxalq müqavilələrə istinad etməkdədir.

Beləliklə, dissertasiyada aparılan təhlillərlə son olaraq qeyd edilir ki, sahilyanı dövlətlərin enerji təhlükəsizliyi üzrə strategiyaları istisnasız olaraq neft-qaz resurslarının sürətli hasilatına hesablanır. Sahilyanı dövlətlərin qanunvericilikləri inkişaf etmiş sənaye ölkələrinin energetika bazarlarının tənzimləmə prinsiplərini nəzərdə tutsa da bu hal sistemsizliyi ilə diqqəti cəlb edir.

Tədqiqat işinin II fəslə – **“Regional energetika əməkdaşlığının həyata keçirilməsində Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi”** dörd paragrafdan ibarətdir. **Birinci paragraf** *“Azərbaycan Respublikasının energetika siyasəti və onun qanunvericilik əsası”* adlanır. Azərbaycan Respublikasının energetika qanunvericiliyi bir halda ümumi siyasəti ehtiva edən yumşaq normalardan (dövlət proqramlarından, təhlükəsizlik konsepsiyalarından və s.), digər halda normativ hüquqi tənzimləmənin əsasını müəyyən edən aktlardan ibarətdir. Dissertasiyada Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatında və sosial həyatında müstəsna əhəmiyyətə malik olan yanacaq-enerji kompleksinin daha da inkişaf etdirilməsi üçün Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamları ilə qəbul edilən 2005-ci il *“Azərbaycan Respublikasının yanacaq-enerji kompleksinin inkişafı (2005-2015) üzrə Dövlət Proqramı”* və 2004-cü il *“Azərbaycan Respublikasında alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə olunması üzrə Dövlət Proqramı”* şərh edilir.

Azərbaycan Respublikasının enerji təhlükəsizliyinin mühüm istiqamətləri, əsasları, realizə forması və bu sahədə beynəlxalq əməkdaşlığın əsaslarının ifadə edildiyi əsas sənədlərdən biri kimi 2007-ci ildə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı ilə təsdiq edilən *“Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik konsepsiyası”* tədqiq edilərək belə bir fikir ifadə edilir ki, Azərbaycan Respublikasının energetika strategiyası bütövlükdə dövlətimizin Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyasının özünü təşkil edir (4.3.8). Beynəlxalq əməkdaşlıq olmadan dövlətlər özlərinin enerji təhlükəsizliyini təmin etməkdə ciddi problemlərlə üzləşirlər. Çox düzgün olaraq Konsepsiyada regional energetika əməkdaşlığında Türkiyə və Gürcüstan strateji tərəfdaş kimi qiymətləndirilir. Bu əməkdaşlıq Qara dəniz və Xəzər dənizi regionlarının əhəmiyyətini artıran, Avropa və bütövlükdə global enerji təhlükəsizliyinə töhvə verən Bakı-Supsa, Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft ixrac boru kəmərləri və Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz boru kəməri kimi üç uğurlu enerji infrastruktur layihəsi ilə həm Avropa, həm də region üçün enerji təhlükəsizlik həlqəsini formalaşdırır.

Azərbaycan Respublikası Xəzəryanı ölkələrdən Rusiya ilə qonşuluq münasibətlərinə malikdir. Azərbaycan neftinin Xəzər dənizindən Qara dəniz vasitəsilə Avropa bazarlarına daşınması marşrutlarından biri də Bakı-Novorossiysk boru kəməridir. Regional enerji təhlükəsizliyində Milli təhlükəsizlik Konsepsiyası Azərbaycan ilə Rusiya arasında mövcud olan münasibətləri regionun sabitliyi və inkişafı üçün mühüm amil kimi qiymətləndirir. Lakin bu münasibətlər bərabər hüquqlu tərəfdaşlığa əsaslanmır.

Rusiya davamlı olaraq Ermənistanın işğalçılıq siyasətini və müvafiq fəaliyyətini dəstəkləməkdədir. Buna görə də balanslaşdırıcı tərəf kimi Türkiyə ilə əməkdaşlığa xüsusi əhəmiyyət verilməsi tövsiyə edilir. Qeyd edilir ki, bu əməkdaşlıq Naxçıvan Muxtar Respublikasının energetika sisteminin regionda sürətlə güclənən Türkiyənin energetika sistemindən yararlanmaq imkanlarını genişləndirə bilər.

Azərbaycan Respublikası ilə enerji təhlükəsizliyi sferasında regional əməkdaşlıqda İran və Türkmənistan da xüsusi yer tutur. İran Naxçıvanın enerji təhlükəsizliyində mühüm rol oynasa da BMT çərçivəsində İranın nüvə proqramına qarşı qəbul edilən sanksiyaları Azərbaycan Respublikasının da dəstəkləməsi düzgün hesab edilir. Qeyd edilir ki, nüvə silahının yayılmaması sahəsində mövcud beynəlxalq hüquq normalarına (1968-ci il Müqaviləsinə) uyğun olaraq regional münasibətlərin inkişafı beynəlxalq sabitliyin bərqərar edilməsi və möhkəmlənməsi üçün zəruri şərtlərdəndir. İran və Türkiyə ilə münasibətlər üzrə Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyası təhlil edilərkən belə bir təklif də edilir ki, Naxçıvanın enerji təhlükəsizliyi ayrıca bir müddəə ilə Konsepsiyada ifadə edilməlidir. Eyni zamanda Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyasında Ermənistanın texnoloji baxımdan köhnəlmiş Metsamor Atom Elektrik Stansiyası təhlükə mənbəyi kimi göstərilərsə də onun aradan qaldırılması üzrə fəaliyyət istiqamətləri Konsepsiyada öz əksini tapmamışdır. Metsamor Atom Elektrik Stansiyasının təhlükəsizlik dərəcəsinin qiymətləndirilməsi ilə bağlı Beynəlxalq Atom Enerjisi Agentliyi, Avropa İttifaqı, digər beynəlxalq təşkilatlarla, qonşu dövlətlərlə əməkdaşlığın genişləndirilməsi zərurəti ifadə edilib. Hesab edilir ki, Ermənistan tərəfindən Araz çayı vasitəsilə Kür çayının çirkləndirilməsinə qarşı da müvafiq əməkdaşlıq həyata keçirilə bilər. Belə bir məqama da yer verilir ki, Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyası Azərbaycan Respublikasının milli maraqlarının və təhlükəsizlik siyasətinin əsas qanunvericilik istiqamətlərini də müəyyən edir.

İkinci paragraf *“Azərbaycan Respublikasının energetika qanunvericiliyi beynəlxalq hüquqi əməkdaşlığın əsası kimi”* adlanır. Qeyd edilir ki, enerji resurslarının hasilatı, nəqli məsələləri investisiyalar, xüsusən də xarici investisiyalar olmadan ciddi problemlərlə üzləşir. İnvestisiya qanunvericiliyi xarici enerji şirkətləri üçün hüquqi təminatın müxtəlif, o cümlədən beynəlxalq formalarını müəyyən edib. Bu mənada *“Xarici investisiyaların qorunması haqqında”* 1992-ci il Qanunu, *“İnvestisiya fəaliyyəti haqqında”* 1995-ci il Qanunu mühüm əhəmiyyət kəsb edir. 1992-ci il Qanununun 1-ci maddəsində, 1995-ci il Qanununun 18.1 maddəsində hüquqi tənzimləmənin mənbəsi kimi beynəlxalq müqavilələrə istinad edilir. Bununla yanaşı qanunvericilik aktlarında daxili qanunvericiliklə beynəlxalq müqavilə normalarının qarşılıqlı nisbət məsələsi də öz əksini tapıb. Uyğun olaraq 1992-ci il Qanununun 43-cü və 1995-ci il Qanununun 21-ci maddələrində qeyd edilir ki, Azərbaycan Respublikasının tərəfdaş çıxdığı beynəlxalq müqavilədə Azərbaycan Respublikasının investisiya qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş

qaydalardan fərqli qaydalar müəyyən edildikdə beynəlxalq müqavilənin qaydaları tətbiq edilir. Beynəlxalq müqavilə normasının prioritetinin tanınması üzrə qanunvericilik siyasəti Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 151-ci maddəsindən meydana gəlir. Beynəlxalq müqavilələrin qanunvericilik sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsi olması isə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 148. II maddəsində təsbit edilmişdir. 30 may 1996-cı ildə qəbul edilmiş “Enerji resurslarından istifadə haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu da beynəlxalq əməkdaşlığa əhəmiyyət verən xüsusi maddələri ehtiva edir. Qanunun 2-ci maddəsində qeyd edilir ki, enerji resurslarından istifadə haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi bu Qanundan..., habelə beynəlxalq müqavilələrdən ibarətdir. Qanunun VII fəslə beynəlxalq enerji təhlükəsizliyi problemlərinə həsr edilib. 30-cu maddənin sonuncu hissəsində qeyd edilir ki, Azərbaycan Respublikasının iştirak etdiyi beynəlxalq müqavilədə bu Qanunda nəzərdə tutulmuş qaydalardan fərqli qaydalar müəyyən edilsə, beynəlxalq müqavilənin qaydaları tətbiq edilir. Lakin, bu maddənin məzmunu uğurlu sayılır. Qeyd edilir ki, enerji resurslarından istifadə zamanı enerji texnologiyalarının qarşılıqlı mübadiləsi; enerji resurslarından səmərəli istifadə sahəsində beynəlxalq tədbirlərdə iştirak; milli standartların beynəlxalq standartların tələblərinə uyğunlaşdırılması, sertifikatlaşdırma nəticələrinin qarşılıqlı tanınması ifadə edilsə də bu siyahını konkret sahələrlə genişləndirmək olar. Məsələn, enerji effektivliyi və ətraf mühitin mühafizəsi üzrə beynəlxalq əməkdaşlıq, eləcə də VIII fəsilə ifadə edilən istiqamətlər burada qeyd edilə bilər. Xarici investisiyalarla bağlı 31-ci maddənin adı (Xarici investisiyalar) “Xarici investisiyaların tənzimlənməsi” kimi ifadə edilməsi daha düzgün olardı. Başqa bir uğursuz ifadə tərzə 30-cu maddənin birinci hissəsinə aiddir. Qeyd edilir ki, Azərbaycan Respublikası *öz qanunvericiliyinə* (kurs – müəll.) və beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olaraq enerjiden səmərəli istifadə sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıqda iştirak edir. Belə bir təəssurat yaranır ki, beynəlxalq hüquq normalarının Azərbaycan Respublikasının hüquq sistemi ilə heç bir əlaqəsi yoxdur və ya beynəlxalq hüquq normaları Azərbaycan Respublikasından kənarda mövcuddur. Bu uyğunsuzluğu aradan qaldırmaq üçün müddəə “Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinə və *tərəflər çıxılan beynəlxalq müqavilə normalarına* uyğun olaraq enerjiden səmərəli istifadə sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıqda iştirak edir” kimi ifadə edilməlidir.

Enerji resurslarından istifadə sferasında beynəlxalq əməkdaşlığın qanunvericilik əsası “Qaz təchizatı haqqında” 30 iyun 1998-ci il Qanununda (m.24), “Hidrotexniki qurğuların təhlükəsizliyi haqqında” 27 dekabr 2002-ci il Qanununda (m.2.2; 2.3) və s. öz ifadəsinə malikdir. İfadə etdirlən qanunların müvafiq müddələrinin də qeyri-müəyyən ifadə tərzinə malik olması diqqətə gətirilir. Məsələn, “Qaz təchizatı haqqında” Qanunun 24-cü maddəsində deyilir ki, bu Qanun beynəlxalq hüququn, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrin, o cümlədən sualtı kabellər və boru kəmərləri ilə,

sərhədlərdən çirkənmə, iqlim dəyişiklikləri ilə bağlı müqavilələrin təsir dairəsini azaltmır. Maddənin “Bu Qanun beynəlxalq hüququn ... təsir dairəsini azaltmır” fikri qeyri-müəyyən təəssurat yaradır. Belə ki, energetika, qaz təchizatı sferasında Azərbaycan Respublikasının tərəf olmadığı beynəlxalq hüquq normalarının Azərbaycan Respublikasının daxili qanunvericiliyinə nisbətə üstün qüvvəyə malik olması və ya onların üstün təsir (tənzimləmə) qüvvəsi başa düşülən deyil. Ona görə də maddədə yalnız Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən söhbət getməlidir.

Daha məqbul əməkdaşlıq qaydası “Hidrotexniki qurğuların təhlükəsizliyi haqqında” Qanunda təsbit edilib. Qanunun “Hidrotexniki qurğuların təhlükəsizliyi haqqında qanunvericilik” (m.2) maddəsi müəyyən mənada digər normativ aktlar üçün nümunə kimi qəbul edilə bilər. Burada da Qanunun 2.1 maddəsindən (Hidrotexniki qurğuların təhlükəsizliyi haqqında qanunvericilik bu Qanundan, Azərbaycan Respublikasının...”Energetika haqqında”,...”Enerji resurslarından istifadə haqqında”, “Texniki təhlükəsizlik haqqında”, Azərbaycan Respublikasının qanunlarından və digər normativ hüquqi aktlardan ibarətdir) sonra 2.2 deyil, 2.3 maddəsinin verilməsi tövsiyə edilir. Bundan sonra isə 2.2 maddəsində ifadə edilən (Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələrdə hidrotexniki qurğuların təhlükəsizliyi ilə əlaqədar müəyyən edilmiş qaydalar bu Qanunda nəzərdə tutulmuş qaydalardan fərqlənsə, beynəlxalq müqavilələrin qaydaları tətbiq edilir) qarşılıqlı nisbətə bağlı prioritet məsələsi təsbit edilməlidir.

Üçüncü paragraf “Azərbaycan Respublikasının energetika qanunvericiliyinin sistemi” kimi ifadə edilib. Bu sahədə əsas qanunvericilik aktlarından “Enerji resurslarından istifadə haqqında” 30 may 1996-cı il Qanunu və “Energetika haqqında” 24 noyabr 1998-ci il Qanunu müqayisə edilir və dövlətin qanunvericilik siyasətinin istiqamətləri müəyyənləşdirilir. Bu iki Qanun ümumi siyasəti müəyyən etdiyi üçün onların bir qanunda birləşdirilməsi tövsiyə edilir. Qəbul edilməli olan yeni qanunun adı “Enerji resursları və energetika haqqında” və ya “Energetika haqqında” Qanun kimi müəyyən edilə bilər. Yeni Qanun Layihəsinin preambulasında dövlət siyasətinin hüquqi və d. əsasları ifadə edilir. I fəsilə – ümumi müddəalara əsas anlayışlar (m.1); II fəsilə – dövlətin energetika siyasəti və ya bu sahəni tənzimləyən qanunvericilik (m.2), ...dövlət energetika proqramları (m.4); III fəsilə – energetika sahəsində müstəsna hüquqlara enerji resurslarından istifadə sahəsində münasibətlərin obyektləri və subyektləri (m.5),... standartlaşdırma, normalaşdırma və sertifikatlaşdırma üzrə fəaliyyət (m.7), ...yerli özünüidarə orqanlarının səlahiyyətləri (m.9); IV fəsilə – energetika sferasında dövlət qeydiyyatı (m.11), ...enerji resurslarından səmərəli istifadənin maliyyə mənbələri (m.14); V fəsilə – enerjiden səmərəli istifadə və ətraf mühitin mühafizəsinə enerji resurslarından səmərəli istifadəyə tələblər (m.15), ...vurulmuş zərərin ödənilməsi (m.18); VI fəsilə – energetika kontraktlarına energetika kontraktlarının anlayışı, məzmunu və bağlanma qaydası, ...(m.20); VII fəsilə – qanunun pozulmasına görə

məsuliyyət və beynəlxalq əməkdaşlıq ifadə edilə bilər.

İlkin enerji resurslarının hasilatı zamanı dövlətlə podratçılar (investorlar) arasında enerji münasibətləri ya müqavilə (kontrakt), ya xüsusi icazə (lisenziya), ya da hər ikisinin kombinə edilmiş formasında tənzimlənir. Tənzimləmənin bu formaları biri digərini tamamlayır. Azərbaycan Respublikasının energetika qanunvericiliyi enerji resurslarından istifadədə xüsusi icazə sisteminə üstünlük verir və müqavilə formasını xüsusi icazənin tələblərinə tabe etdirir. Lisenziya sisteminin əhəmiyyəti siyasi sistemin demokratikliyindən, hüquqi mühitdən asılıdır. Sosial, iqtisadi və hüquqi mühiti sabit olmayan dövlətlərdə energetika sferasında fəaliyyətin yalnız lisenziya sistemi əsasında tənzimlənməsi səmərəli hesab edilmir.

Qanunvericilikdə münasibət bildiriləsi digər bir məsələ kontrakt institutu ilə bağlıdır. İnvestisiya qanunvericiliyində təbii ehtiyatlardan müqavilə əsasında istifadənin yalnız konsessiya forması qeyd edilib. Azərbaycan Respublikasında bağlanan 30-dan çox beynəlxalq kontraktın hamısı hasilatın bölgüsü sazişidir. Azərbaycan Respublikasında hasilatın bölgüsü sazişinin ilk tətbiqi “Əsrin müqaviləsi”-nə (1994) təsadüf edir. Müasir dövrdə Azərbaycan Respublikası üçün təbii ehtiyatlardan, xüsusilə yerin təkindən istifadənin müqavilə, xüsusən də hasilatın bölgüsü sazişi forması tətbiq edilməkdədir. Lakin gələcəkdə dövlətin sosial-iqtisadi və siyasi prioritetlərindən və d. amillərdən asılı olaraq istifadə forması dəyişdirilə bilər. Xüsusilə quruda yerləşən və uzun müddət istismarda olan yataqlara münasibətdə servis müqavilə formasına üstünlük verilməlidir.

Azərbaycan Respublikasının energetika qanunvericiliyinin təhlili zamanı fərqli əsasə malik bir məsələ də diqqəti cəlb edir. Energetika kontrakt (müqavilə) institutu üçün xarakterik əlamətlərdən biri ondan ibarətdir ki, kontraktların müddəti qanunvericilik aktlarında fərqlənir. Qanunvericiliyimizin uyğunlaşdırılması üçün qısa müddətli kontraktlar rəqabət mühiti üçün tətbiq edilməli və bu proses dövlətin ciddi nəzarəti altında baş verməlidir. Hasilat sənayesində isə uzunmüddətli kontrakt sistemi tətbiq edilməlidir. Məsələ ondadır ki, hasilat sənayesində investorlar uzunmüddətli yatırımda maraqlı olurlar.

Azərbaycan Respublikasının ilk qəbul etdiyi aktlardan “Xarici investisiyaların qorunması haqqında” (1992) Qanun “İvestisiya fəaliyyəti haqqında” (1995) Qanunla bir çox məsələlərdə təkrarçılığa yol verdiyi üçün bu qanunvericilik aktları bir qanunda və ya məcəllədə birləşdirilə bilər.

Energetika sənayesində ekoloji təhlükəsizliyin təmin olunmasında məsuliyyət institutu mühüm rol oynayır. Məsuliyyət institutu qanunvericiliyin tələblərinin pozulmasına səbəb olacaq iqtisadi fəaliyyətin dayandırılması və ya məhdudlaşdırılmasını təmin edir. Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyi obyektiv məsuliyyət prinsipinə də əsaslanır (MM, m.1097.4). Lakin Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 1097.3 norması mübahisəli və ya qeyri-müəyyən ifadə tərzinə malikdir. Belə nəticəyə gəlmək olar ki, bu halda zərərə məruz qalmış

şəxsin hüquqları gözlənilməyə bilər. İnsanın sağlam ətraf mühit hüququ hər bir halda ziyanın kompensasiya edilməsini tələb edir.

Təklif edilir ki, energetika sferasında fəaliyyəti ekoloji təhlükəsizliyə uyğun tənzim etmək üçün Azərbaycan Respublikasının bir sıra qanunvericilik aktları vahid məcəllə formasında qəbul edilə bilər. Energetika qanunvericiliyinin ekoloji müddəaları isə ekologiya məcəlləsinə istinad etməlidir. Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyi ətraf mühitin mühafizəsi qaydalarının pozulmasına görə iddiaçıların geniş kateqoriyasını ifadə etsə də burada qeyri-hökumət təşkilatları nəzərdə tutulmayıb.

II fəslin dördüncü paragrafi “Azərbaycan Respublikasının energetika sferasında regional əməkdaşlığının beynəlxalq hüquqi formaları” adlanır. Paragraf çoxtərəfli müqavilələrin şərhinə başlayır. Region dövlətlərinin çoxtərəfli müqavilələrindən Enerji Xartiyası üzrə Müqavilə (1994); nüvə enerjisindən dinc məqsədlər üçün istifadə üzrə beynəlxalq müqavilələr; enerji resurslarının nəqli üzrə beynəlxalq sazişlər və s. qeyd edilir. Xəzər hövzəsi dövlətlərinin çoxtərəfli beynəlxalq hüquqi əməkdaşlığının təsis edilməsində Avropa İttifaqının fəaliyyəti daha çox diqqəti cəlb edir. 1995-ci ildə Avropa Komissiyasının təşəbbüsü ilə Brüsseldə hökumət başçıları səviyyəsində “Cənubi Qafqazda, Mərkəzi Asiyada, Uralda və Moldovada neft və qaz kəmərlərinin dövlətlərarası idarə edilməsi üzrə” konfransda Avropaya neft və qazın dövlətlərarası nəqli proqramı (İNOGATE) meydana gəlir. Region dövlətlərindən Rusiya və İran bu layihədə əvvəl iştirak etsələr də sonradan prosesdən çəkilməmişlər. Xəzər hövzəsi dövlətlərinin də çoxtərəfli beynəlxalq hüquqi əməkdaşlığını ehtiva edən TRASECA çərçivəsində bağlanmış müqavilələrdən 1998-ci il Avropa-Qafqaz-Asiya dəhlizinin inkişafı üzrə beynəlxalq nəqliyyat haqqında əsas çoxtərəfli Saziş və həmin Sazişə 2002-ci il (Daşkənd) Protokolu və d. aktlar regional əməkdaşlığın ümumi əsasları kimi dəyərləndirilir.

Region dövlətlərinin enerji resurslarının Avropa bazarlarına maneəsiz çatdırılması, Avropa enerji hüququnun prinsipləri əsasında region dövlətlərinin energetika qanunvericiliyinin formalaşdırılması üçün Avropa İttifaqı tərəfindən “Bakı təşəbbüsləri”-nə istinad edilir. Təşəbbüs 2004-cü ilin sonunda (noyabrda) “Xəzəryanı dövlətlər və onların qonşu ölkələri ilə Avropa İttifaqı arasında energetika əməkdaşlığı” konfransında təsis edilmişdir. Forumda Avropa İttifaqı və Xəzəryanı dövlətlər Azərbaycan, İran, Qazaxıstan və Rusiya ilə yanaşı bu dövlətlərin qonşuları olan Özbəkistan, Qırğızıstan, Gürcüstan, Türkiyə, Ukrayna, Moldova və Ermənistan iştirak edib. Əgər bu forumda Rusiya Xəzəryanı dövlət kimi çıxış edərdisə, artıq 30 noyabr 2006-cı ildə Astanada keçirilən II konfransda müşahidəçi qismində iştirak edir. Bu forumda İran da iştirakını dayandırır. Beləliklə, regional energetika əməkdaşlığında Bakı təşəbbüsləri Qafqaz, Mərkəzi Asiya, Türkiyə, Ukrayna da daxil olmaqla Avropa İttifaqı ilə energetika sahəsində daha dərin əməkdaşlığı nəzərdə tutur. “Təşəbbüslər”-ə görə Avrokomissiya tərəfindən iştirakçı dövlətlər dörd qrupa bölünüb. Bunlardan Şərqi Avropa

(Belarus, Moldova, Ukrayna), cənubi Qafqaz (Azərbaycan, Gürcüstan, Ermənistan), Mərkəzi Asiya (Qazaxıstan, Qırğızıstan, Türkmənistan, Özbəkistan, Tacikistan) qeyd edilərkən Türkiyənin bölgədəki strateji rolu nəzərə alınaraq o bütün regionlara bağlayıcı element kimi göstərilir. Region dövlətlərinin daha geniş miqyasda və sıx əməkdaşlığı elektroenergetika sferasında izlənməkdədir ki, bu əməkdaşlıqda da MDB dövlətləri üstünlük təşkil edir.

Bu paraqrafda ikitərəfli beynəlxalq hüquqi əməkdaşlığa da yer verilir. Qeyd edilir ki, energetika sferası “strateji” əhəmiyyət kəsb etdiyindən dövlətlər bu sahədə əməkdaşlıq üçün daha optimal hüquqi tənzimləmə vasitəsi kimi ikitərəfli beynəlxalq müqavilələrə üstünlük verirlər. Azərbaycan Respublikası da çevik tənzimləmə forması kimi ikitərəfli əsaslarla beynəlxalq müqavilə mexanizmlərinə müraciət edir. Belə müqavilələrdən Azərbaycan Respublikası ilə Rusiya arasında Xəzərin Azərbaycan sektorunda Azəri və Günəşli neft yataqlarının birgə işlədilməsi üzrə 1993-cü il Müqaviləsi; Azərbaycan Respublikası və Gürcüstan arasında təbii qazın Azərbaycan Respublikası və Gürcüstan ərazilərində və bu ərazilərin hüduqlarından kənarda Cənubi Qafqaz Boru kəməri sistemi vasitəsilə tranziti, nəql edilməsi və satışına dair 2001-ci il Sazişi; Azərbaycan Respublikası hökuməti və İran İslam Respublikası hökuməti arasında Ordubad və Marazad Su Elektrik Stansiyalarının tikintisi barədə 2007-ci il Protokolu və s. qeyd edilir. Elektroenergetika sferasında əməkdaşlığın prinsipləri haqqında 1997-ci ildə Ankarada Türkiyə Respublikası ilə bağlanmış müqavilə iki dövlət arasında əməkdaşlığın prinsiplərini müəyyən edir. Bu qəbildən olan razılaşmalardan biri də İran İslam Respublikası ilə bağlanmışdır. Region dövlətlərinin bir qism müqavilələrini də daha ümumi, çərçivə xarakteri kəsb edən razılaşmalar təşkil edir. Məsələn, Azərbaycan Respublikası ilə İran İslam Respublikası arasında Dostluq və əməkdaşlıq münasibətlərinin prinsipləri haqqında 2002-ci il Müqaviləsi, Türkiyə Respublikası hökuməti və Azərbaycan Respublikası hökuməti arasında Uzunmüddətli iqtisadi və ticari əməkdaşlıq haqqında 2004-cü il Sazişi və s.

III fəsil - “Azərbaycan Respublikasının enerji təhlükəsizliyi siyasətində Naxçıvan Muxtar Respublikasının yeri” üç paraqraftan ibarətdir. **Birinci paraqraf** “*Naxçıvan Muxtar Respublikasının geosiyasi vəziyyəti və onun energetika sisteminin hüquqi əsasları*” adlanır. Bu paraqrafda Naxçıvanın enerji təhlükəsizliyi onun geosiyasi, iqtisadi durumu aspektindən dəyərləndirilir. Qeyd edilir ki, Sovetlərin süqutundan sonra blokada vəziyyətinə məhkum olunmuş Muxtar Respublikada ən ciddi problemlər energetika sahəsində yaşanmışdı. Ermənistan tərəfinin ərazi iddiaları zəminində Naxçıvana ardıcıl hərbi həmlələri də çətinliklərin miqyasını genişləndirirdi. Lakin Azərbaycan xalqının böyük oğlu Ümummilli Lider Heydər Əliyevin 1990-cı ilin iyun ayında Mockvadan Bakıya, oradan da Naxçıvana qayıdışı geniş mənada bütövlükdə Azərbaycandan ötrü, xüsusən də ölkəmizin ayrılmaz tərkib hissəsi olan Naxçıvan üçün də tale işi idi. Təcrübəli dövlət xadimi bütün

çətinliklərin real çıxış yollarını müəyyən edib, yaranmış böhranı aradan qaldırmaq üçün qəti qərarlar qəbul edir. İran İslam Respublikasının və Türkiyənin dövlət başçıları ilə danışıqlar apararaq iqtisadi, siyasi çətinliyi aradan qaldırmaqla əhalinin elektrik təminatını yaxşılaşdırır. Hazırda da Naxçıvan Muxtar Respublikasının energetika sisteminin formalaşmasında və onun (beynəlxalq) regional xarakter kəsb etməsində Türkiyə və İran İslam Respublikası mühüm rol oynamaqdadır.

Bu paraqrafda Naxçıvan Muxtar Respublikasının enerji təhlükəsizliyinin hüquqi əsasları da dəyərləndirilir. Qeyd edilir ki, Azərbaycan Respublikası bağladığı beynəlxalq müqavilələrlə qanunvericilik qaydasında Naxçıvan Muxtar Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafına xüsusi diqqət ayırmaqdadır. Naxçıvanın energetika sistemi Azərbaycan Respublikasının energetika sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Bu sistemin qanunvericilik əsasını da Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və d. normativ-hüquqi aktlar aktlar təşkil edir. Ümummilli liderin rəhbərliyi ilə hazırlanan Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının VIII fəslə Naxçıvan Muxtar Respublikasının statusuna həsr edilib. Naxçıvan Muxtar Respublikasının statusu Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə müəyyən edildiyindən (m.134.II) Konstitusiyanın 134-cü maddəsinin IV hissəsində daha sonra qeyd edilir ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası, qanunları, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanları və Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarları Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisində məcburidir.

Naxçıvan Muxtar Respublikası üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən aktların bir kateqoriyasını da Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr təşkil edir. Xüsusən də, Naxçıvanın enerji təhlükəsizliyi üzrə Azərbaycan Respublikasının qonşu dövlətlərlə (İranla, Türkiyə, Rusiya və Gürcüstanla və s.) bağladığı beynəlxalq razılaşmalar bu qəbildəndir. Naxçıvan Muxtar Respublikasının energetika kompleksinin inkişafında Naxçıvan Muxtar Respublikasının dövlət qurumlarının qəbul etdiyi aktlar da mühüm rol oynamaqdadır. Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktlarının müddəa və prinsipləri Naxçıvan Muxtar Respublikasının da enerji təhlükəsizliyinin ümumi istiqamətlərini müəyyən edir. Öncə ifadə etdiyimiz kimi ali icra, mərkəzi hakimiyyət və ali qanunverici orqanın aktları ilə yanaşı Naxçıvan Muxtar Respublikasının hakimiyyət orqanları da enerji təhlükəsizliyinin təminatı üzrə aktlar qəbul edir, tədbirlər həyata keçirirlər. Bu aktlar lokal xarakter kəsb etməklə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına, Naxçıvan Muxtar Respublikasının Nazirlər Kabinetinin qəbul etdiyi qərarlar Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına, qanunlarına, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanlarına, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarlarına zidd olmamalıdır (m.134.V). Naxçıvanın enerji təhlükəsizliyinin təminatı üzrə Naxçıvan Muxtar

Respublikasının Ali Məclisinin, Nazirlər Kabinetinin və d. qurumların aktları əsasən ümumi qanunvericilik aktlarının icrası məqsədilə qəbul edilir.

İkinci paragraf *“Elektrik enerjisinin nəqli sferasında beynəlxalq hüquqi əməkdaşlıq”* adlanır. Azərbaycan Respublikasının qonşu dövlətlərlə regional enerji təhlükəsizlik strategiyasının bir istiqamətini də məhz Naxçıvanın enerji təhlükəsizliyi məsələləri təşkil edir. Bu məsələ üzrə beynəlxalq hüquqi əməkdaşlığın əsası İran İslam Respublikasının dəvəti ilə o dövrdə Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri olmuş, Ümummilli Lider Heydər Əliyevin 24 avqust 1992-ci il tarixdə İrana səfəri zamanı imzalanmış Azərbaycan Respublikasının Naxçıvan Muxtar Respublikası və İran İslam Respublikası arasında Əməkdaşlıq Protokolu ilə qoyulmuşdur. Bundan başqa, Azərbaycan Respublikası Naxçıvan Muxtar Respublikasının enerji təhlükəsizliyi istiqamətində İranla “Xudafərin” və “Qız qalası” su bəndlərinin inşasına dair “Hidro və elektroenergetika sahələri üzrə əməkdaşlıq haqqında” 1994-cü il tarixdə Memorandum imzalamışdır.

Energetika sferasının da inkişaf etdirilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikası ilə İran İslam Respublikası arasında Dostluq və əməkdaşlıq münasibətlərinin prinsipləri haqqında 2002-ci il Müqaviləsi ilə tərəflər energetika sektorunda qarşılıqlı sərmayə qoyuluşuna imkan yaratmaq, əlverişli hüquqi şəraitin müəyyən edilməsini təmin etmək kimi öhdəliklər qəbul ediblər (m.14). Memorandumda iki ölkə arasında elektroenergetika sferasında beynəlxalq hüquqi əməkdaşlığın bir istiqamətini də su elektrik stansiyalarının tikintisi üzrə razılaşmaya həsr edilib. Memorandumda deyilir ki, Tərəflər Naxçıvan Muxtar Respublikasına elektrik enerjisi tranzitinin artırılması məqsədilə İranın Culfa yarımstansiyasından Naxçıvan Muxtar Respublikasına 230 kV-luq elektrik verilişi xəttinin çəkilməsi barədə ekspert müzakirələrinin keçirilməsini... məqsədəuyğun hesab edirlər (m.2.3). Daha sonra Tərəflər Azərbaycan Respublikasının Naxçıvan Muxtar Respublikası və İran İslam Respublikası ilə həmsərhəd olan hissədə Araz çayının su enerjisi potensialından bərabər və birgə istifadə məqsədilə Ordubad (Azərbaycan Respublikası) bölgəsinə üstünlük verərək, su elektrik stansiyalarının layihələndirilməsi və tikintisi zamanı qarşılıqlı əməkdaşlığın zəruriliyini vurğulamış (m.2.4), alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə olunması məqsədilə əməkdaşlığın genişləndirilməsinin əhəmiyyətini qeyd edirlər (m.2.5). 2007-ci ilin avqustunda isə Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə İran İslam Respublikası Hökuməti arasında “Ordubad” su elektrik stansiyasının tikintisinə başlanmışdır.

Üçüncü paragraf *“Təbii qazın nəqli sferasında dövlətlərarası əməkdaşlığın beynəlxalq hüquqi məsələləri”* adlanır. Qeyd edilir ki, təbii qazın Naxçıvan Muxtar Respublikasına verilməsi üzrə ilk beynəlxalq hüquqi əməkdaşlıq İran İslam Respublikası və Türkiyə Respublikası ilə qurulmuşdur.

Naxçıvan Muxtar Respublikasının qaza olan tələbatının ödənilməsinə dair

2004-cü ilin avqust ayında Azərbaycan Respublikası ilə İran İslam Respublikası hökumətləri arasında imzalanmış “Təbii qazın mübadiləsi üzrə müqavilə”nin icrası ilə bağlı 2005-ci ilin noyabrından Muxtar Respublikaya təbii qaz verilməkdədir. Türkiyə ilə qaz sənayesində əməkdaşlıq əsasən investisiya qoyuluşu formasında təmin edilməkdədir. Naxçıvan Muxtar Respublikasının qaz təchizatında İrandan asılılığı aradan qaldırmaq, alternativliyi təmin etmək məqsədilə Türkiyədən Naxçıvan Muxtar Respublikasına qaz kəmərinin çəkilişi üzrə 17 iyul 2010-cu il tarixdə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkəti ilə Türkiyənin BOTAS şirkəti arasında Niyyət Protokolu imzalanmışdır.

Azərbaycan Respublikası ilə İran İslam Respublikası arasında Dostluq və əməkdaşlıq münasibətlərinin prinsipləri haqqında 2002-ci il Müqaviləsinin 23-cü maddəsində qeyd edilir ki, Razılığa gələn Tərəflər Naxçıvan Muxtar Respublikasında enerji çatışmazlığını nəzərə alaraq, İran qazının Naxçıvana nəql edilməsi üçün Xoy-Culfa qaz kəmərinin çəkilməsi barədə razılığa gəlirlər. İranla Naxçıvan arasında beynəlxalq hüquqi əməkdaşlığın əsası qeyd edildiyi kimi Ümummilli lider Heydər Əliyevin Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədri olarkən 1992-ci ildə imzalanmış Protokola təsadüf edir.

Dissertasiyada daha sonra qeyd edilir ki, Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədrinin beynəlxalq münasibətlərdəki təmsilçilik funksiyası, Naxçıvanın sosial-iqtisadi inkişafı, elm, mədəniyyət və s. sahələrdə əməkdaşlıq üzrə beynəlxalq müqavilələrini bağlamaq səlahiyyəti Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında ifadə edilməmişdir. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Azərbaycan Respublikasının tərkibində muxtar dövlət (m.134.I) olması geosiyasi məcburiyyətdən meydana gəlmişdir. Naxçıvan Muxtar Respublikasının geosiyasi vəziyyətini nəzərə alaraq qeyd etdiyimiz təmsilçilik funksiyasının Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası və “Beynəlxalq müqavilələrin bağlanması, icrası və ləğvi qaydaları haqqında” 1995-ci il Qanununda ifadə edilməsi məqsədəuyğun olardı. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 138-ci maddəsinin III hissəsi qəbul edilməklə ona aşağıdakı məzmun verilə bilər: “Bu maddənin I hissəsində 3-7-ci bəndlərdə göstərilən məsələlər üzrə Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisinin sədri beynəlxalq müqavilələr bağlaya bilər”. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası və “Beynəlxalq müqavilələrin bağlanması, icrası və ləğvi qaydaları haqqında” 1995-ci il Qanununda Naxçıvan Muxtar Respublikasının ali vəzifəli şəxsinin xüsusi səlahiyyəti olmadan beynəlxalq müqavilələr barəsində danışıqlar aparmaq və onları imzalamaq hüququ ifadə edilə bilər. Müvafiq təklif üçün əsası Naxçıvan Muxtar Respublikası Konstitusiyasının 5-ci maddəsinin 8-ci bəndi də müəyyən etmişdir. Bundan başqa, Naxçıvan Muxtar Respublikası Konstitusiyasının 5-ci maddəsinin 3-cü hissəsi də ifadə etdiyimiz təklifin ruhunda formalaşdırılmışdır.

Dissertasiya işinin nəticə hissəsində tədqiqatla əlaqədar əldə edilmiş mühüm təklif və nəticələr qeyd edilmiş, beynəlxalq və dövlətdaxili hüquq üçün

onların nəzəri-praktik əhəmiyyəti ifadə edilmişdir.

Dissertasiya tədqiqatı ilə əlaqədar müəllif tərəfindən aşağıdakı elmi əsərlər çap edilmişdir:

1. Regional enerji təhlükəsizliyi üzrə əməkdaşlığın beynəlxalq-hüquqi prinsipləri. *Beynəlxalq hüquq və integrasiya problemləri*, 2012, №1 (29), s. 76-86.

2. Energetika sferasında Azərbaycan Respublikasının Xəzər dənizi regionunda əməkdaşlığının beynəlxalq-hüquqi formaları. *Beynəlxalq hüquq və integrasiya problemləri*, 2012, №3 (31), s. 29-38.

3. Enerji Xartiyası üzrə Müqavilənin Xəzər dənizi regionu dövlətlərinin beynəlxalq-hüquqi əməkdaşlığında rolu. *Beynəlxalq hüquq və integrasiya problemləri*, 2012, №4 (32), s. 27-32.

4. Azərbaycan Respublikasının energetika qanunvericiliyinin sistemi. "Dirçəliş – XXI əsr", 2013, 176/177, s. 102-117.

5. Xəzər hövzəsinin enerji resurslarının beynəlxalq enerji təhlükəsizliyi üçün əhəmiyyəti. *Nəqliyyat hüququ*, 2013, №4, s. 112-122.

6. Геополитическая ситуация в Нахчыванской Автономной Республике и правовые основы ее энергетической системы. *Право і суспільство*, Киев (Украина), 2013, №4, с. 212-219.

7. Энергетическая политика Азербайджанской Республики и ее законодательная база. *Law and Politology (Право и политология)*, Кишинев (Молдова), 2013, №24, с. 58-64.

8. Enerji təhlükəsizliyi məsələləri və Naxçıvan. *Naxçıvan Dövlət Universiteti, Elmi əsərlər (İctimai elmlər seriyası)*, 2012, №1 (45), s. 111-114.

9. Heydər Əliyev və müstəqil Azərbaycanın enerji diplomatiyası. *Naxçıvan Dövlət Universiteti, Elmi əsərlər (İctimai elmlər seriyası – Xüsusi buraxılış)*, 2013, №1 (50), s. 73-76.

10. Enerji təhlükəsizliyinin regional amilləri. *Naxçıvan Dövlət Universiteti, Elmi əsərlər (İctimai elmlər seriyası)*, 2013, №2 (53), s. 126-130.

11. Regional enerji təhlükəsizliyinin prinsipləri. 10 dekabr *Beynəlxalq insan hüquqları gününə* həsr edilmiş *Beynəlxalq-elmi praktik konfransın (13-14 dekabr 2012-ci il) materialları*. I cild. Bakı, Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2013, s. 289-292.

12. Elektrik enerjisinin və təbii qazın nəqli sferasında Naxçıvan Muxtar Respublikasının digər dövlətlərlə əməkdaşlığının beynəlxalq-hüquqi formaları. *Bakı Universitetinin xəbərləri, sosial-siyasi elmlər seriyası*, 2013, №2, s. 83-89.

13. Xəzər regionu geosiyasi məkanı və region dövlətlərinin milli maraqları. *Azərbaycan MEA Fəlsəfə, Sosiologiya və Hüquq İnstitutu, Elmi Əsərlər*, 2013, №1 (20), s. 124-132.

РЕЗЮМЕ

Диссертационная работа на тему «Международно-правовые проблемы региональной энергетической безопасности», представленная Талыбовым Сеймуром Васиф оглу на соискание ученой степени доктора философии по праву по специальности 5603.01 – «Международное право; права человека», является самостоятельной, творческой и завершённой научно-исследовательской работой, отражающей совершенно новые научные положения и имеющей очень важное значение с точки зрения изучения международно-правовых проблем региональной энергетической безопасности, а также международно-правовых и национально-правовых проблем энергетической безопасности Азербайджанской Республики и ее составной части - Нахчыванской Автономной Республики.

Диссертационная работа сформирована на основе сравнительного анализа международной договорной практики, законодательств различных государств, включая законодательство Азербайджанской Республики, а также существующего в юридической литературе разнообразия мнений.

Диссертационная работа состоит из введения, трех глав, заключения и списка использованной литературы.

Во введении обосновывается актуальность темы исследования, указывается степень разработанности, научная новизна темы исследования, приводятся новые положения, выносимые на защиту, цели и задачи, теоретическое и практическое значение исследования.

Первая глава диссертационного исследования, которая называется «Политика энергетической безопасности государств региона и международно-правовые формы сотрудничества по ее координации», состоит из 4 параграфов. В этой главе обосновывается значение энергетических ресурсов государств региона для обеспечения международной энергетической безопасности, анализируются особенности национальных интересов и международно-правового сотрудничества государств Каспийского региона, международно-правовые принципы сотрудничества в области региональной энергетической безопасности, национальные концепции в сфере энергетической безопасности государств региона и ее законодательной базы.

Вторая глава диссертационной работы называется «Законодательство Азербайджанской Республики по реализации регионального энергетического сотрудничества». В этой главе, состоящей из 4 параграфов, проанализированы такие важные актуальные вопросы, как энергетическая политика Азербайджанской Республики и законодательные основы этой политики, главные особенности законодательства Азербайджанской Республики в качестве основы международно-правового сотрудничества, система энергетического законодательства Азербайджанской Республики, международно-правовые формы регионального сотрудничества в энергетическом секторе.

Третья глава диссертационного исследования называется «Место Нахчыванской Автономной Республики в политике энергетической безопасности Азербайджанской Республики». В этой главе, состоящей из 3 параграфов, проанализированы геополитическое положение Нахчыванской Автономной Республики и правовые основы системы ее энергоснабжения, вопросы международно-правового сотрудничества в сфере передачи электроэнергии, международно-правовые основы транспортировки природного газа.

В заключительной части диссертационного исследования приведены важнейшие предложения и выводы автора, полученные в результате проведенного исследования, отмечена их теоретическая и практическая значимость с точки зрения системы международного и национального (внутригосударственного) нормативного права.

SUMMARY

Seymur Vasif oglu Talibov's dissertation work "International legal problems of regional energy security" for attaining the degree of Doctor of Philosophy in Law in the specialisation 5603.01 – "International law; human rights" is independent, creative and completed work. Containing brand new provisions, the dissertation work is of paramount importance for analysis of international legal problems of regional energy security, general analysis of correlated international and domestic legal problems of energy security of the Republic of Azerbaijan and especially of Nakhchivan Autonomous Republic and other topical issues. The dissertation work is formed on the basis of comparative analysis of diverse points of views existing in legal literature, on legislation of different countries, and on international treaties' experience.

Dissertation work contains introduction, three chapters, conclusion and bibliography.

Topicality is substantiated in the introduction, the theoretical and practical importance of research, aims and goals, development rate, new approaches to the topic and novelty of the research work have been considered in the introduction.

The first chapter is called "International legal forms of cooperation on coordinating of energy security policy of regional countries" and is comprised of 4 parts. The following issues have been analysed in the first chapter: importance of energy resources of regional states for international energy security, national interests of countries of the Caspian region and features of international legal cooperation, international legal principles of cooperation in the field of regional energy security, national conception of regional states in energy security and etc.

The second chapter is titled "The legislation of the Republic of Azerbaijan in implementation of regional energy cooperation" and is comprised of 4 parts. The following issues are discussed in the chapter: energy policy of the Republic of Azerbaijan and its legislative basis, main features of the domestic legislation of Azerbaijan as a main basis for international legal cooperation, legislation system in energy law of Azerbaijan, important issues such as international legal forms of regional cooperation in the sphere of energy security in Azerbaijan and etc.

The third chapter called "The role of Nakhchivan Autonomous Republic in national energy security policy of the Republic of Azerbaijan", is comprised of 3 parts and is dedicated to the following issues: geopolitical position of Nakhchivan Autonomous Republic and legal grounds of its energy system, international legal cooperation in transition of electric energy, international legal aspects of states' cooperation in transfer of natural gas.

The conclusion part of the dissertation work is comprised of suggestions that are made and results that are achieved in the end of the dissertation work and especially dissertation work plays an important theoretical and practical role for the domestic and international legislative system.

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
БАКИНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ**

На правах рукописи

СЕЙМУР ВАСИФ ОГЛЫ ТАЛЫБОВ

**МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ
РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ**

**Специальность: 5603.01 – «Международное
право; права человека»**

**А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по праву**

БАКУ – 2014